

95/102

**GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
VE
KOOPERATİFÇİLİK .**

Zehra Hatice DERİNÖZ

(Yüksek Lisans Tezi)
Eskişehir -1994

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

GİRİŞ	1
TABLolar	VII

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ VE KOOPERATİFÇİLİĞE GENEL BAKIŞ

I. GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİNİN	
GENEL YAPISI	2
1- GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİNİN	
TARİHSEL GELİŞİMİ	2
2- PROJE KAPSAMINDAKİ BÖLGENİN	
GENEL YAPISI	4
A- Nüfus	4
B- İklim	6
C- Tarım	6
D- Sanayi	11
3- GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJELERİ	12
A- Fırat Havzası Projeleri	12
a- Aşağı Fırat Projesi	12
aa- Atatürk Barajı ve Hidroelektrik Santrali	12

	<u>Sayfa No</u>
ab- Şanlıurfa Tüneli	13
ac- Şanlıurfa Hidroelektrik Santrali	13
ad- Şanlıurfa - Harran Ovası Sulaması	14
ae- Mardin-Ceylanpınar Ovaları Sulaması	14
af- Siverek-Hilvan Pompaj Sulaması	14
ag- Bozova Pompaj Sulaması	14
b- Karakaya Barajı ve Hidroelektrik Santrali	15
c- Sınır-Fırat Projesi	15
d- Suruç-Baziki Projesi	15
e- Adıyaman-Kahta Projesi	15
f- Adıyaman-Göksu-Araban Projesi	15
g- Gaziantep Projesi	16
B- Dicle Havzası Projeleri	16
a- Dicle-Kralkızı Projeleri	16
b- Batman Projesi	16
c- Batman-Silvan Projesi	16
d- Garzan Projesi	16
e- Ilısu Projesi	17
f- Cizre Projesi	17
II- KOOPERATİF İŞLETMELERİN GENEL YAPISI	17
1- DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE KOOPERATİFÇİLİĞİN	
TARİHSEL GELİŞİMİ	17
A- Dünyada'ki Gelişimi	17
B- Türkiye'deki Gelişimi	18
2- 1163 SAYILI KANUN ÇERÇEVESİNDE	
KOOPERATİF KAVRAMI	21

3 - ULUSLARARASI KOOPERATİFLER**BİRLİĞİNCE (ICA) BENİMSENEN****KOOPERATİFÇİLİK İLKELERİ 21**

A- Açık Üyelik 22

B- Demokratik Yönetim 23

C- Risturn Verilmesi İlkesi 23

D- Sermayeye Sınırlı Faiz Verilmesi İlkesi 24

E- Kooperatifler Arası İşbirliği İlkesi 25

F- Kooperatifçilik Eğitiminin Geliştirilmesi İlkesi 27

4 - KOOPERATİF TÜRLERİ 28

A- Tarımsal Amaçlı Kooperatifler 28

a- Tarımsal Alım Kooperatifleri 29

b- Tarım Kredi Kooperatifleri 29

c- Tarım Satış Kooperatifleri 31

d- Tarımsal Sigorta Kooperatifleri 32

e- Pancar Ekicileri Üretim Kooperatifi 33

f- Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri 34

fa- Köy Kalkınma Kooperatifleri 34

fb- Orman Köylerini Kalkındırma Kooperatifleri 36

fc- Çay İstihsal ve Satış Kooperatifleri 37

g- Toprak ve Tarım Reformu Kooperatifleri 37

B- Tarım Dışı Amaçlı Kooperatifler 38

a- Tüketim Kooperatifleri 38

b- Konut Kooperatifleri 41

c- Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifleri 43

d- Tarım Dışı Hizmet Kooperatifleri

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNEYDOĞU ANADOLU KAPSAMINDA KOOPERATİFÇİLİK FAALİYETLERİ

I. PROJE BÖLGESİ SORUNLARI VE	
GAP MASTER PLANI	45
1- GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ VE	
ORTAYA ÇIKABİLECEK SORUNLAR	45
2- GAP MASTER PLANINDA	
KOOPERATİFÇİLİĞİN YERİ	48
A- GAP Master Planında Kooperatifçilikle İlgili	
Mevcut Durumun Analizi	48
B- GAP Master Planında Kooperatifçilikle İlgili Öneriler	50
II. GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ BÖLGESİNDEKİ	
KOOPERATİFLERİN İNCELENMESİ	52
1- GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ	
BÖLGESİNDEKİ TARIMSAL AMAÇLI	
KOOPERATİFLER	52
A- Toprak ve Tarım Reformu Kooperatifleri	48
B- Sulama Kooperatifleri	56
C- Tarım Kredi Kooperatifleri	59
D- Tarım Satış Kooperatifleri	64
E- Tarımsal Amaçlı Diğer Kooperatifler	67
2- GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDEKİ	
TARIM DIŞI AMAÇLI KOOPERATİFLER	68
A- Tüketim Kooperatifleri	68

	<u>Sayfa No</u>
B- Konut Kooperatifleri	70
C- Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifleri	73
D- Tarım Dışı Hizmet Kooperatifleri	75
a- Küçük Sanat Kooperatifleri	75
b-Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri	76
c- Turizm Geliştirme Kooperatifleri	77
SONUÇ VE ÖNERİLER	79
KAYNAKLAR	84

TABLolar

<u>Tablo No</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
1.	GAP Arazilerinin Kullanım Alanları	7
2.	GAP Bölgesindeki Tarımsal İşletmelerin Büyüklüğü	9
3.	GAP Bölgesinde Çiftçi Aileleri	53
4.	GAP İllerindeki Sulama Kooperatifleri ve Ortak Sayısı ...	58
5.	GAP İllerindeki Tarım Kredi Kooperatiflerinin Teşkilatlanma Durumu	60
6.	GAP İllerindeki Tarım Kredi Kooperatifleri ve Ortak Sayısı	62
7.	GAP İllerindeki Tarım Kredi Kooperatiflerinin Ortaklarına Açtıkları Toplam Krediler	63
8.	GAP İllerindeki Tarım Satış Kooperatifleri ve Ortak Sayısı	65
9.	GAP İllerindeki Bağımsız Tarım Satış Kooperatifleri ve Ortak Sayısı	67
10.	GAP İllerindeki Üretim ve Pazarlama Kooperatifleri ve Ortak Sayısı	67
11.	GAP İllerindeki Temin Tevzi Kooperatifleri ve Ortak Sayısı	68
12.	GAP İllerindeki Tütün Tarım Satışı Kooperatifleri ve Ortak Sayısı	68

	<u>Sayfa No</u>
13. GAP İllerindeki Tüketim Kooperatifleri ve Ortak Sayısı	69
14. GAP İllerindeki Konut Kooperatifleri ve Ortak Sayısı	71
15. GAP İllerindeki Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifleri ve Ortak Sayısı	72
16. GAP İllerindeki Toplu İşleri Yapı Kooperatifleri ve Ortak Sayısı	73
17. GAP İllerindeki Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifleri ve Ortak Sayısı	74
18. GAP İllerindeki Küçük Sanat Kooperatifleri ve Ortak Sayısı	75
19. GAP İllerindeki Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri ve Ortak Sayısı	77
20. GAP İllerindeki Turizm Geliştirme Kooperatifleri ve Ortak Sayısı	78

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkemizin gelişme hızı daha yavaş olan bir bölgesi; Güneydoğu Anadolu Bölgesi.

Varolan doğal kaynaklardan yararlanılarak bölgenin geliştirilmesi amacıyla çeşitli projeler üretilmiştir. Bu projeler bazı dönemlerde hükümetlerin desteğiyle hızla ilerlemiş, bazı dönemlerde ise neredeyse durmuştur. 2000' li yıllarda bitirilmesi planlanan bu projeler bölgede sosyo-ekonomik ve toplumsal değişiklikler oluşturacaktır. Bu değişikliklere cevap vermek amacıyla devlet ve özel sektör yanında üçüncü bir sektör olan kooperatif işletmeler faaliyetlerine devam edecektir

Güneydoğu Anadolu Projesi' nin gerçekleşmesinde kooperatif işletmelerin önemi ilgililer tarafından vurgulanmaktadır. Bu nedenle Güneydoğu Anadolu Projesinde kooperatif işletmelerin yerinin ve öneminin tez kapsamında incelenmesine karar verilmiştir. Bu çalışma iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve GAP kapsamındaki projeler ile kooperatif ilkeleri ve türleri tanıtılmıştır.

İkinci bölümde ise Güneydoğu Anadolu Projesi içinde kooperatifçiliğin yeri ve önemi incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ VE KOOPERATİFÇİLİĞE GENEL BAKIŞ

I. GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİNİN GENEL YAPISI

1-GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi içerisinde yer alan Fırat ve Dicle akarsularından yararlanma fikri 1930'lu yıllarda başlamıştır. Yapılan incelemeler sonucunda bölgede baraj ve hidro-elektrik santrallerinin kurulması düşünülmüştür (1). Bu projeler 1954 yılında kurulan "Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü" ile daha genişlemiş, projenin etüd ve planlama işleri "DSİ Etüd ve Plan Dairesi Başkanlığı" na verilmiştir. Bölgede oluşturulacak organizasyonların daha etkili olacağı düşünülerek, 1961 yılında Diyarbakır'da "Fırat Planlama Amirliği" oluşturulmuştur. Büyüyen projelerin daha iyi izlenebilmesi için projeler "Aşağı Fırat Havzası" ve "Dicle Havzası" olarak iki kısımda ele alınmıştır.

Başlangıçta sulama ve enerji amaçlı olarak ele alınan projeler zamanla genişleyerek tarım, enerji, sanayi, ulaştırma, sağlık, eğitim gibi

¹ Anonymous, "GAP'ın Geçmişi", T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara, s. 1

sektörleri de etkilemiştir. Birçok sektörü etkileyecek entegre çalışmaları içeren proje 1977 yılında “Güneydoğu Anadolu Projesi(GAP)” ismini almıştır.

Güneydoğu Anadolu Projesi 2004 yılında tamamlanması planlanan 13 proje demetinden oluşmaktadır. Bu proje demetleri içerisinde 22 baraj ve 19 tane hidroelektrik santralinin oluşturulması planlanmıştır.

Bölge ekonomisi yanında Türkiye ekonomisini de etkileyeceği düşünülen projenin tamamlandığında dünyada denenmiş bölgesel kalkınma projeleri içerisinde önemli bir yere sahip olması beklenmektedir⁽²⁾.

2. PROJE KAPSAMINDAKİ BÖLGENİN GENEL YAPISI

Güneydoğu Anadolu Projesini kapsayan iller Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak'tır.

Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamındaki bölgenin bir tarafında Fırat ve Dicle akarsuları yer alırken doğusu, batısı ve kuzeyi Güneydoğu Toros Dağları ile çevrilmiştir. Güneyinde Suriye, güneydoğusunda Irak sınırı bulunan proje bölgesi az engebeli büyük düzlüklerden oluşmaktadır.

A- Nüfus

Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamındaki bölgenin nüfusa ilişkin özelliklerini aşağıdaki gibi özetleyebiliriz;

i) Güneydoğu Anadolu Projesi 75.358 km² lik bir coğrafi alanı kapsamaktadır. Bu alan Hollanda, Belçika ve Lüksemburg ülkelerinin toplam yüzölçümünden daha büyüktür ⁽³⁾. Proje bölgesinin alanı Türkiye'nin toplam yüzölçümünün % 9.7'sini oluşturmaktadır ⁽⁴⁾.

² Nippon Koei Co Ltd. Tokyo, Japonya - Yüksek Proje A. Ş. Ankara, Türkiye Ortak Girişimi, Master Plan Nihai Raporu, C.I(Nisan 1989), s. 2.

³ Kamran İNAN, “GAP Güneşi”, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Y. 26, S. 305 (22 Temmuz 1991), s. 7.

⁴ “GAP'ın Türkiye Ekonomisindeki Yeri”, T.C. Başbakanlık GAP İdaresi Başkanlığı, Ankara, s. 1.

ii) GAP kapsamında yeralan bölgede 5.158.714 kişinin yaşadığı 1990 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre belirlenmiştir. Bu rakam ülke nüfusunun % 9.1'lik kısmını oluşturmaktadır (5). Bu orandan da görüldüğü gibi ülke nüfusunun önemli bir kısmı proje bölgesi içinde yaşamaktadır.

iii) Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamındaki bölgede doğurganlık oranı ve nüfus artış hızı yüksektir. (6)

	Yıl	GAP (%)	Türkiye (%)
Nüfus artış hızı	1985-1990	3.9	2.3
Doğurganlık oranı (*)	1985-1990	7.4	5.2

(*) Doğurganlık Oranı : 15-49 yaşındaki bir kadının doğurduğu ortalama çocuk sayısı.

Yukarıdaki oranlardan da görüldüğü gibi bölgedeki nüfus artış hızı Türkiye genelinden epey büyüktür.

Bölgedeki bütün illerden diğer illere sürekli dış göç olmasına rağmen nüfusu doğurganlık oranıyla birlikte ele aldığımızda bölge nüfusunun önemi daha da artacaktır. Türkiye genelinde 5.2 olan doğurganlık oranı bölgede 7.4'dür.

iv) Güneydoğu Anadolu Projesi bölgesinin nüfusa ilişkin diğer bir özelliği de bölge nüfusunun genç olmasıdır. Toplam nüfus içinde üretken nüfus olarak kabul ettiğimiz aktif nüfusun payı % 48'dir ve bu oran ülke ortalamasının altındadır (7).

5 "GAP'ın Türkiye Ekonomisindeki Yeri", T.C. Başbakanlık GAP İdaresi Başkanlığı, Ankara, s. 1.

6 T.C. Başbakanlık GAP İdaresi Başkanlığı, *Taslak Rapor*, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş. /Priva Danışmanlık Hizmetleri A.Ş., Kasım 1991, s. 2-2.

7 T.C. Başbakanlık GAP İdaresi Başkanlığı, *Taslak Rapor*, age, s. 2-2.

Yaş	GAP (%)	Türkiye (%)
0-14	48	36
15-60	48	60
60- +	4	4

Yukarıdaki rakamlar incelendiğinde, üretken olmayan 0-14 yaşları arasındaki grubun toplam nüfus içinde %48'lik bir pay aldığını görmekteyiz. Bu oran Türkiye ortalamasının epeyce üstündedir.

v) Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesinin okuma-yazma oranı incelendiğinde Türkiye ortalamasının çok altında bir rakamın ortaya çıktığını görmekteyiz (8). 1985 yılı verilerine göre Türkiye genelinde % 77 olan okuma yazma oranı, bölgede % 56 gibi düşük bir orana sahiptir. Bölgedeki okuma-yazma oranı cinsiyetlere göre de çok farklılık göstermektedir. Bölgedeki okur-yazarlık oranı erkeklerde %60 iken, kadınlarda bu oran %30'lara düşmektedir.

vi) Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamındaki bölgede kentleşme oranı Türkiye genelinden daha düşüktür (9). Bölgedeki kentleşme oranı %56 iken, Türkiye genelinde bu oran %59'dur.

vii) Nüfusa ilişkin diğer bir özellik de bölgedeki ortalama nüfus yoğunluğudur. GAP bölgesinde km²'ye 71 kişi düşerken, bu oran Türkiye geneli için 73 kişidir (10). Bu oranın bölge açısından çok farklı olmadığı görülmektedir.

8 T.C. Başbakanlık GAP İdaresi Başkanlığı, *Taslak Rapor*, age, s. 2-2.

9 "GAP'ın Türkiye Ekonomisindeki Yeri", age, s. 1. ...

10 "GAP'ın Türkiye Ekonomisindeki Yeri", age, s. 1.

B. İklim

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesinde yazların çok sıcak, kışların çok soğuk, gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkının oldukça yüksek olduğu tipik bir karasal iklim etkisini göstermektedir (11). Yıllık yağışın 300mm'ye kadar düştüğü bölgede yağışın büyük bir bölümü kış ve ilkbahar mevsimlerinde, az bir bölümü de sonbaharda görülür. Yağışın mevsimlere göre dağılışı düzensizdir.

Bölgede sıcaklığın yüksek, yağışların az ve düzensiz olması, kurak dönemlerin uzun sürmesi tarımsal üretimin nadaslı ve kuru tarıma kaymasına neden olmaktadır (12). İlkbaharın erken, sonbaharın geç gelmesi ve yaz aylarının çok sıcak olması bahçe bitkilerinin üretimini sınırlamakta, gereken verim elde edilememektedir. İklim şartları ormanlık alanları da sınırlamakta ve ormanlar daha çok dağlık bölgelerde yoğunlaşmaktadır.

C. Tarım

Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamındaki bölgenin tarımsal yapısını incelediğimizde şu özellikler ortaya çıkmaktadır;

i) Tarım GAP bölgesinin en önemli geçim kaynaklarından biridir. Proje kapsamındaki bölgede geçimlerini tarımdan sağlayan insanların oranı Türkiye genelinden oldukça yüksektir. Türkiye genelinde 1985 yılı verilerine göre % 57 olan bu oran bölgede %71 civarındadır (13). Bu oran bölge illeri arasında da farklılıklar göstermektedir.

11 Ahmet ERKUŞ, "GAP Projesinde Toprak-İnsan İlişkilerini Düzenleme Politikaları", KOOPERATİF DÜNYASI, Y.19, S. 224(Kasım 1989), s. 8.

12 Lutfullah KAYALAR, "GAP Üzerine Diyologlar 4" TARIM ve KÖY İŞLERİ BAKANLIĞI (TOK) DERGİSİ, S.50(Nisan 1990), s. 59.

13 Ahmet SAYLAN, GAP' ta Toprak İnsan İlişkilerinde Mevcut Durum ve Uygulamalar", GAP' TA TARIM-TARIMA DAYALI ENDÜSTRİLER VE FİNANSMANI SEMPOZYUMU, Şanlıurfa, 1989, s. 126.

<u>İller</u>	<u>Geçimini Tarımdan Sağlayan İnsanlar(%) (*)</u>
Adıyaman	82
Diyarbakır	69
Gaziantep	51
Mardin	76
Siirt	73
Şanlıurfa	71

(*) 1985 Yılı Nüfus Sayımına Göre

Ekonomisi sanayi üzerinde yoğunlaşmış olan Gaziantep ili dışındaki tüm oranlar Türkiye genelinden yüksektir.

ii)GAP kapsamındaki bölge içerisinde mevcut arazilerin kullanım alanlarına baktığımızda şöyle bir tabloyla karşılaşmaktayız;

Tablo 1. GAP Arazilerinin Kullanım Alanları

<u>Arazi kullanımı</u>	<u>Toplam Arazi (hektar)</u>	<u>Toplamdaki Payı</u>
1. İşlenen arazi	3,081,170	42.2
a. Kuru tarım arazisi	2,628,703	
b. Sulanan arazi	120	
c. Bağ-bahçe	251,627	
d. Diğer ürünler	80,074	
2. Çayır ve mera	2,427,229	33.2
a. Çayır	587	
b. Mera	2,426,642	
3. Orman ve fundalık	1,493,327	20.5
a. Orman	60,401	
b. Fundalık	1,432,926	
4. Yerleşim alanları	25,561	0.4
5. Diğerleri	268,334	3.4

Kaynak: Bülent AÇMA, **Sanayileşme Perspektifinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Projesi**, Anadolu Üniversitesi Ya. No. 485, Eskişehir, 1991, s. 132.

Tablo incelendiğinde ekili arazilerin bölge yüzölçümünün %42.2'sini oluşturduğunu görmekteyiz. Ekili arazilerin %85.3'ü iklimin yoğun baskısı nedeniyle kuru tarıma kaymıştır. Bölgede kuru tarım genellikle nadas sistemiyle yapılmakta ve iki yılda bir ürün alınmaktadır. Bölgede ana ürün olarak buğday ve arpa ekilmekte, yıllık yağışın çok olduğu bölgelerde nadas sistemi yerine mercimek ya da nohut ekimi yapılmaktadır.

Ekilen bölgelerde yağışın az ve düzensiz olması verimde düşüklüğe ve yıldan yıla farklılık göstermesine rağmen toprağın yapısı nedeniyle çeşitli ürünler yetişebilmektedir. Bölge bazı tarımsal ürünlerde ülke üretiminin önemli bir kısmını karşılamaktadır (14).

<u>Ürünler</u>	<u>Ulusal üretimdeki Payları(%)</u>
Buğday	9.9
Arpa	15.3
Mercimek	76.0
Pamuk	13.2
Susam	41.6
Antep fıstığı	92.3
Na.	28.3
Üzüm	21.6
Sebzeler	7.5

Görüldüğü gibi mercimek, susam, antepfıstığı gibi tarımsal ürünlerde ülke ihtiyacının önemli bir kısmı bölge tarafından karşılanmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Projesi gerçekleşip bölgenin sulama ihtiyacı karşılandığında kuru tarımdan sulu tarıma geçilecek, yılda 2 hatta 3 ürün alınabilecektir. Master Plan aşamasında yapılan çalışmalara göre bölgede

14 Master Plan Nihai Raporu, age, C. I(Nisan 1989), s. 2.

buğday, arpa, nohut, mercimek gibi ürünler yetiştirebilecektir (15). Böylece birim alandan sağlanan ürün miktarı ve tarımsal işletmelerin gelirleri de büyük oranda artacaktır.

iii) GAP kapsamındaki bölgede hükümete ait hazine arazileri, özel mülkiyetli araziler ve köy topluluklarına ait araziler bulunmaktadır. Bölge arazilerinin % 60'ı devlete aittir ve bu araziler ormanlık ve çalılık arazileri, mera arazileri, özel kuruluşlara kiralanmış tarımsal araziler ve devlet çiftliklerinin kullanımına bırakılan araziler olarak ayrılmıştır(16). Geri kalan arazilerin %40'ı özel mülkiyete aittir.

iv) GAP bölgesinde mevcut çiftçi ailelerinin %40.26'sının hiç toprağı yoktur. Topraksız kesimin büyük bir kısmı tarım işçisi olarak çalışmakta, bir kısım çiftçi de kiralama ve ortakçılık yöntemiyle tuttıkları araziyi işlemektedir.

Bölgede toprak varlığının dengesiz bir şekilde dağıldığını görmekteyiz. Tarımsal işletmelerin büyüklüğü açısından baktığımızda bu durum belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2. GAP Bölgesindeki Tarımsal İşletmelerin Büyüklüğü

İşletme Büyüklüğü (Dekar)	İşletme Sayısı		Alan	
	Miktar	%	Miktar (dekar)	%
50 dekara kadar	170,034	68.35	2.9868.366	15.74
50.1-200.0	61,645	24.78	6.398.280	33.92
200.1-500.0	11,992	4.82	3.749.062	19.87
500.1-1000.0	3,529	1.42	2.453.210	13
1000.1- +	1,570	0.63	3.295.705	17.47

Kaynak: GAP' ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu, Şanlıurfa, 1989, s.113.

15 Turan SAĞLAMTİMUR, "Güney Anadolu Bölgesinde Bitkisel Üretim Potansiyeli ve Değerlendirme Olanakları", Ç.Ü. ZİRAAT FAKÜLTESİ DERGİSİ, C. IV, S. 12 (Nisan 1989), s. 9.

16 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, GAP Master Plan Çalışması, C. III (Ek.A,B,C), s. A-1.

Tarımsal işletmelerin %97.3'ünün küçük işletmelerden, %2.05'inin ise orta ve büyük işletmelerden oluştuğunu görmekteyiz. Ancak küçük işletmelerin işledikleri alan toplam alanın %15.74'ü gibi küçük bir kısmını oluştururken. orta ve büyük işletmelerin işledikleri alan toplam alanın %30.47'sini oluşturmaktadır. Bu da toprak dağılımındaki dengesizlikten meydana gelmektedir. Özellikle büyük toprak sahiplerinin sulu ve makineli tarıma geçmeleri işlenen toprak miktarının büyümesine yol açmıştır. Büyük toprak sahipleri, eskiden ortakçılıkla işledikleri toprakları bunları işleyen topraksız köylülerden geri almış ve mülksüzleşme giderek artmıştır. Bu sebepten yola çıkarak proje bölgesinde Şanlıurfa ili "Tarım Reformu Uygulama Bölgesi" olarak seçilmiştir.

v) GAP kapsamındaki bölgede tarımsal alet kullanımı sınırlıdır. Bölgede kullanılan traktör sayısı ülke genelinin %4.5'i kadar, biçerdöver sayısı ise ülke genelinin %6'sı kadardır (17). 1985 yılı itibariyle Türkiye'de ortalama 1000 hektara 24.4 traktör düşerken, GAP'ta 11.7 traktör düşmektedir.

vi) Bölgenin iklim şartları hayvancılık için uygundur. Bölgede göçebe hayvancılığına dayalı koyun ve keçi yetiştiriciliği önem kazanmıştır. 1985 yılı verilerine göre bölgede 6 milyon civarında küçükbaş hayvan, 600000 civarında büyükbaş hayvan bulunmaktadır(18). Bölgedeki mevcut büyükbaş hayvan sayısı Türkiye genelinin %1.6'sını, küçükbaş hayvan sayısı ise Türkiye genelinin %10'unu oluşturmaktadır.

Proje tamamlanıp sulu tarımın başlamasıyla bitkisel üretim yanında mevcut hayvansal üretim potansiyelinin de hareketlenmesi beklenmektedir.

17 Ahmet ERKUŞ, GAP Projesinde Toprak ...", s. 12' den DİE, Tarımsal Yapı ve Tarım İst. Özeti/1988.

18 Ersin ÖZBEY, "Güneydoğu Anadolu Projesi Entegre Sisteminin Tanımı ve Önemi", TOK DERGİSİ, S.47(Ocak 1990), s.39.

vii) GAP bölgesinde sınırlı olan orman alanlarının kalitesinin de her yıl giderek düştüğü görülmektedir. Ayrıca proje bölgesindeki ağaçlandırma çalışmaları da yetersizdir (19).

D- Sanayi

GAP bölgesinde sanayinin bugüne kadar gelişmediği ve birçok bakımdan Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Bölge ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı olduğundan Gaziantep ili dışındaki illerde sanayileşme görülmemektedir.

Bölge imalat sanayiinde 10 kişiden fazla işçi çalıştıran işyerlerinin sayısı 1988 yılı sayımına göre 190 olarak belirlenmiş ve bunun 142'sinin Gaziantep'te bulunduğu saptanmıştır (20). İmalat sanayinin oluşturduğu katma değer Türkiye içindeki payının 1988 yılında %1.5 gibi düşük bir oran olduğu belirlenmiştir.

Madencilik, GAP Bölgesi ekonomisi için önem taşımaktadır. Madencilik sektörünün bölgede yarattığı katma değer ülke toplamının %21'ini oluşturmaktadır. Bölgede 22 çeşit maden kaynağının varlığı tesbit edilmiştir. Bunlardan petrol, asfaltit ve fosfat ülkemizde sadece GAP bölgesinde bulunmaktadır. Çıkarılan petrol ülke tüketiminin % 13'ünü karşılamaktadır. Projenin tamamlanmasıyla hızlı bir inşaat faaliyetinin başlayacağı düşünülen bölgede nitelikli çimento hammaddesi ve kireç bol miktarda bulunmaktadır.

Proje bölgesi yatırım bakımından önemli potansiyele sahip olmasına rağmen sanayi alanında devlet ve özel sektör kuruluşları tarafından yeterli ilgi gösterilmemiştir. Proje kapsamında bulunan Gaziantep dışındaki illerde 1988 yılından itibaren yatırım teşviki uygulanmaya başlamıştır. GAP ile tarıma dayalı sanayiyle birlikte tarım dışı sanayinin, sanayi sektörüne bağlı olarak da sağlık, eğitim, finans ve diğer hizmet sektörlerinin gelişmesi beklenmektedir.

19 Bülent AÇMA, age, s. 138.

20 T.C. Başbakanlık GAP İdaresi Başkanlığı, Taslak Rapor, age, s. 51.

3- GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJELERİ

GAP ile yatırımı öngörülen 13 adet proje ve bu projelerin alt üniteleri bulunmaktadır.

A- Fırat Havzası Projeleri

a- Aşağı Fırat Projesi

aa- Atatürk Barajı ve Hidroelektrik Santrali

Aşağı Fırat Projesinin kilit noktasını oluşturan Atatürk Barajı ve HES enerji ve sulama amaçlı olarak Fırat nehri üzerinde inşa edilmiştir.

1960'lı yıllarda Karababa Barajı olarak isimlendirilen Atatürk Barajı'nın ilk etüd çalışmaları Elektrik İşleri Etüd İdaresi tarafından yürütülmüş, 1967 yılında çalışmaları Devlet Su İşleri (DSİ) üstlenmiştir. Barajın ismi 1978 yılında Atatürk Barajı olarak değiştirilmiş ve 1983 yılında temeli atılarak çalışmalara başlanmıştır.

Atatürk Barajı ve HES'nin bazı fiziki özellikleri projenin büyüklüğünü ortaya koyacaktır;

-Barajın su depolama hacmi 48.7 milyar m³ 'tür. Baraj gölü Van ve Tuz gölünden sonra Türkiye'nin en büyük 3. gölü olacak ve bu gölden alınacak su ile 882.000 ha arazi sulanacaktır.

-Barajın gövde dolgusu 84.5 milyon m³'tür. Bu dolguda kullanılan malzeme ile Türkiye'nin kara sınırları boyunca 3 metre genişliğinde, 12 metre yüksekliğinde beton bir duvar oluşturmak mümkündür (21).

-Atatürk Hidroelektrik Santrali 300mw'lık 8 üniteden oluşmaktadır. Hidroelektriksanttrali ile yılda ortalama 8.1 milyar kwh enerji üretilecektir.

²¹ Kâmrân İNAN, GAP Güneşi", age, s. 7.

Bu fiziki özellikler ile ülkemizin en büyük barajı olan Atatürk Barajı, dünyada gövde dolgusu bakımından 15, büyüklük bakımından 9. sırada yer almaktadır⁽²²⁾. Atatürk barajının eteğinde kurulan hidroelektrik santrali ise güç bakımından dünyada 17. sırada yer almaktadır.

GAP ile sulanacak arazinin %51'i Atatürk Barajından verilen su ile gerçekleştirilecektir. Proje ile üretilen enerjinin %33'ü Atatürk Hidroelektrik Santrali ile olacaktır ⁽²³⁾

ab- Şanlıurfa Tüneli

GAP içerisinde önemli bir konuma sahip olan Şanlıurfa Tünelleri Atatürk Barajı gölünde depolanan suyun Şanlıurfa-Harran ve Mardin-Ceylanpınar ovalarına aktarımını sağlayacaktır.

Herbiri 26.4 km uzunluğunda birbirine paralel iki tünelin yapım çalışmaları 1977 yılında başlamış ve 1991 yılında tamamlanmıştır⁽²⁴⁾. Dünyanın en uzun sulama tüneli özelliğine sahip olan Şanlıurfa Tünellerinden saniyede 328 m³ su akıtılacak ve bu ovalardaki 476000 ha sulanacaktır. Ovalardaki tarımsal üretimin ve ekonominin canlanmasını hızlandıracak olan Şanlıurfa Tünelleri yıllık 10 milyar m³ debisi ile Kızılırmak'tan daha fazla su taşıyacaktır.

ac-. Şanlıurfa Hidroelektrik Santrali

Şanlıurfa tünellerinin çıkışında kurulacak 50 mw kurulu gücündeki hidroelektrik santral ile yılda 124 milyon kwh enerji üretilecek ve suyun

²² Sayhan BAYOĞLU, "Türkiye' nin Enerji Üretimi Yönünden Su Kaynakları ve Güneydoğu Anadolu Projesi", DEVLET SU İŞLERİ AYLIK HABER BÜLTENİ, Y.28, S. 280 (Aralık 1984), s. 10.

²³ Raif ÖZENCİ, "GAP Üzerine Diyaloglar-7", TOK DERGİSİ, S.53 (Temmuz 1990), s.44.

²⁴ "Şanlıurfa Tünellerinin Kazısı Tamamlandı", DEVLET SU İŞLERİ BÜLTENİ, Y. 35, S.302 (Ekim 1991), s. 2.

bir kısmı ile de Şanlıurfa ilinin içme suyu ihtiyacı sağlanacaktır.

ad- Şanlıurfa - Harran Ovası Sulaması

Şanlıurfa tünellerinin çıkışından itibaren arazinin sulanması için gerekli sulama ve drenaj tesislerinin inşa edilmesini amaçlayan bir projedir. Ovalardaki 142.000 ha'nın sulanması amaçlanmaktadır. Proje ile halen kuru tarım yapılan Harran ovasının verimli topraklarında sulu tarım yapılacaktır.

ae- Mardin-Ceylanpınar Ovaları Sulaması

Fizibilite çalışmaları 1986 yılında tamamlanan proje Şanlıurfa Tüneli Sulamasının ikinci alt ünitesini oluşturmaktadır. Bu proje ile 329.000 ha sulanacaktır (25).

af-. Siverek-Hilvan Pompaj Sulaması

Atatürk Barajından pompajla sulamayı sağlayacak projeyle 70.000 ha alan suya kavuşacaktır (26).

ag- Bozova Pompaj Sulaması

Atatürk Barajından pompajla sulamayı sağlayacak projeyle bölgede bir çok alan suya kavuşacaktır.

25 Kasım VURAL, GAP ve Ceylanpınar", TİGEM, Y.U, S.19(Ocak-Şubat 1989), s. 20.

26 Süheyl ELBİR, "EİE İdaresi Genel Müdürlüğü' nün GAP ile İlgili Çalışmaları", TÜBİTAK BÜLTENİ, C. VII, S. 1-2 (1990), s. 12.

b- Karakaya Barajı ve Hidroelektrik Santrali

Fırat nehri üzerinde inşa edilen hidroelektrik nitelikli barajın yapım çalışmaları tamamlanmıştır. 1 milyon 800 bin kw gücündeki hidroelektrik santralının yılda 7.5 milyar kwh enerji üretecek gücü bulunmaktadır.

c- Sınır-Fırat Projesi

Birecik ve Karkamış Barajları ve Hidroelektrik santrallerinin yapımını içeren proje ile 31 milyar kwh enerji üretilecektir.

d Suruç-Baziki Projesi

146500 ha tarım toprağının sulanmasını amaçlayan projelerden oluşmaktadır (27).

e-Adıyaman-Kahta Projesi

Adıyaman -Kahta ovalarındaki 160000 ha toprağın suya kavuşmasını ve 400 milyon kwh enerji üretmeyi amaçlayan 6 baraj ve 5 HES inşaatını içeren proje demetidir (28).

f- Adıyaman-Göksu-Araban Projesi

Yaklaşık 72.000 ha sulanmasını amaçlayan Çataltepe Barajı ve 7 mw güçteki Erkenek Hidroelektrik santralının yapımını içeren bir projedir.

27 Salim FAKİOĞLU, "GAP' ta DSİ Çalışmaları", GAP' TA TARIM-TARIMA DAYALI ENDÜSTRİLER ..., age, s. 57.

28 Milliyet Gazetesi, 30 Ekim 1983.

g- Gaziantep Projesi

89.000 ha toprağın sulanmasını amaçlayan Hancağız, Kayacık ve Kemlin Barajının yapımını içeren projelerden oluşmaktadır.

B-Dicle Havzası Projeleri

a- Dicle-Kralkızı Projeleri

Dicle ve Kralkızı Barajları ve Hidroelektrik Santralleri ile 126.000 ha Dicle Sol Sahili ovaları sulanırken yılda 336 milyon kwh enerji üretilecektir.

b- Batman Projesi

Batman Barajı ve Hidroelektrik santrali ile 460 milyon kwh enerji üretilirken, Batman sağ ve sol sahili ovalarındaki 37.700 ha toprak sulanacaktır.

c- Batman-Silvan Projesi

Silvan ve Kayser Barajı ve Hidroelektrik santralleri ile 1.5 milyar kwh enerji üretilirken Dicle sol sahili ovalarındaki 213.000 ha toprak sulanacaktır.

d-. Garzan Projesi

Garzan Barajı ve Hidroelektrik Santralleri ile yılda 315 milyon kwh enerji üretilirken, Garzan ovasındaki 60.000 ha toprak sulanacaktır.

e- Ilisu Projesi

Dicle nehri üzerinde kurulacak Ilisu Barajı ve Hidroelektrik santrali ile yılda 3.7 milyar kwh enerji üretilecektir.

f- Cizre Projesi

Mardin ili içinde bulunan Cizre Barajı ve Hidroelektrik santralleri ile yılda 1.3 milyar kwh enerji üretilirken, Nusaybin-Cizre-Silopi ovalarındaki 89.000 ha alanın sulanması amaçlanmaktadır.

II- KOOPERATİF İŞLETMELERİN GENEL YAPISI

1.DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE KOOPERATİFÇİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ

A-. Dünyada'ki Gelişimi

İnsanlık tarihine bakıldığında kişilerin bireysel ihtiyaçlarını karşılamak için birbirlerinden yardım istedikleri ve beraberce hareket ettikleri görülmektedir. Fakat bu birliktelikler uzun süreli ve bilincli bir örgütlenme şeklinde olmamıştır. Kooperatif şeklindeki ilk başarılı örgütlenme İngiltere' de görülmektedir. Rochdale adlı küçük bir kasabada 28 dokuma işçisinin tüketim ihtiyaçlarını karşılamak için bir araya gelerek oluşturdukları örgütlenme günümüz kooperatifçiliğın ve kooperatif ilkelerinin temelini atmıştır.

Kooperatif şeklindeki örgütlenmenin ilk olarak İngiltere' de görülmesinde Endüstri Devrimi ve devrimin ekonomik, toplumsal ve siyasi alanda yarattığı değişikliklerin etkisi vardır. Buhar makinesinin bulunmasıyla el emeği yerini makinelere bırakmış, küçük atölyeler

kapanmış, bu atölyelerde çalışanlar yeni açılan fabrikalarda çalışmaya başlamıştır. Makineleşme vasıflı-vasıfsız işçi ayrımını ortadan kaldırmış, fabrika sahipleri de daha ucuz işgücü olan çocuk ve kadınlardan yararlanma yolunu seçmişlerdir. Hukuki yapıdaki düzensizlikler işçilerin hafta sonu dahil günde neredeyse 20 saat çalışmalarına yol açmıştır. Kırsal kesimdeki topraksız ve işsiz köylülerinde kentlere göç etmeleriyle işgücü daha da ucuzlamıştır. Toplumdaki bu düzensiz değişiklikler kişileri rahatsız etmiş ve çözüm yolu bulunmaya çalışılmıştır. Robert OWEN, William KING, Charles FOURRIER, Louis BLANC, Hermann SCHULZE-DELITZSCH, Frederich Wilhelm RAIFFEISEN gibi düşünürler toplumun ekonomik ve sosyal durumunu iyileştirmeyi amaçlayan fikirlerini ortaya koymuşlar ve bazı örgütler meydana getirmişlerdir. Oluşturulan örgütler kooperatifleşme alanındaki çalışmaların temelini atmış fakat çeşitli nedenlerden dolayı çoğu başarılı olamamıştır. Bir varsayım olarak ortaya atılan kooperatif düşüncesi 1844 yılında gerçeğe dönüşmüş ve Rochdale kasabasında bugünkü kooperatifçiliğin temeli atılmıştır. İngiltere’ de tüketim kooperatifçiliği oluşturulurken, Fransa’ da üretim, Almanya’ da kredi kooperatifçiliği gelişmeye başlamıştır.

B- Türkiye’deki Gelişimi

Türkiye’ de kooperatifçiliğin gelişimi incelendiğinde temel teşkil eden bazı basit örgütlerin bulunduğunu görüyoruz . Bir çok insanın işbirliğiyle bir kişinin işini görmesi ve böylece işlerin sıra ile bitirilmesi olarak tanımlanabilecek İMECE Sistemi bu basit örgütlenmelerden biridir. Kooperatif işletmeciliğine benzeyen diğer bir yapıda AHİ BİRLİKLERİ’ dir. Bu birlikler 13. yüzyılın ilkyarısı ile 19. yüzyılın ikinci yarısı arasında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ahi Birlikleri

Anadolu' da, Balkanlar' da ve Kırım' da yaşamış olan Türk halkının sanat ve mesleki alanda yetişmesini, ahlaki yönden gelişmesini sağlayan, toplumu üretici hale getirip sosyo-ekonomik yapının iyileştirilmesini amaçlayan, yardımlaşma ve dayanışmaya dayalı demokratik örgütlerdi. Bu örgütler kooperatifçiliğe benzemekle birlikte kooperatifçiliğin en alt basamağını oluşturan basit örgütler olmaktan ileri gidememiştir. Bu örgütlerden sonra Osmanlı Devleti döneminde önemli bir devlet adamı olan Mithat Paşa' nın öncülüğünde kurulan MEMLEKET SANDIKLARI görülmektedir. Devletin yönetiminde sadrazamlık dahil çeşitli görevlerde yer alan Mithat Paşa incelemeler için gittiği Avrupa ülkelerinde gördüğü kooperatifleri örnek alarak bir tarım kredi örgütü olan Memleket Sandıklarının oluşmasını sağlamıştır. 1863 yılında Pirot kasabasında deneme için kurulan Memleket Sandıkları' nın gelirleri devlete ait boş arazilerin çiftçiler tarafından imece sistemiyle ekilmesi ve elde edilen ürünün satılmasından sağlanmıştır (29). Elde edilen gelirin bir kısmı çiftçilere kredi olarak verilirken, bir kısımda yörenin okul, cami, yol gibi ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmıştır. Sandıklar halk tarafından seçilen ve "Emin" adı verilen 4 kişi tarafından yürütülürdü. Sandıklarda 200 altın toplanmadan çiftçilere kredi verilemez ve verilen kredi 20 altını geçemezdi. Verilen krediye karşılık ayda %1 faiz alınır ve bu faizle sandıkların giderleri karşılanırdı. 1867 yılında hükümet tarafından kabul edilen nizamnameye uyulması, yönetimin dürüst ve işini bilen kimseler tarafından yapılması, sermayenin düzenli bir şekilde toplanması ve denetimin düzenli yapılması sandıkların yararını arttırmış ve tefecilik önlenmiştir (30). Fakat bütün Memleket Sandıklarında bu gelişmeler görülmemiştir. Durumu düzeltmek ve sandıkların gelirini arttırmak için Aşar vergisine bir ilave yapılmıştır. Bu ilaveden sonra Memleket

29 Yılmaz ÜRPER, *Kooperatif İşletmeciliği*, Eskişehir, 1992, s.14.

30 Yılmaz ÜRPER, *age*, s. 15

Sandıklarının adı da MENAFİ SANDIKLARI olarak değişmiştir. Menafi Sandıklarının hükümet tarafından yeterli denetiminin yapılamaması ve tarım kesiminde kredi ihtiyacının devamlı artmasıyla bu sandıkların faydaları azalmıştır.

Bu durum karşısında 1888 yılında sandıklar tamamen kaldırılarak Ziraat Bankası kurulmuştur. Bu tarihten sonra kooperatifçilik alanında belirgin bir duraklama dönemi yaşanmıştır. Bu duraklama dönemi Ahmet Cevat (Emre) adlı bir fikir adamının çalışmalarıyla son bulmuştur. Ahmet Cevat' ın kooperatifçilik alanında verdiği konferanslardan etkilenen Mehmet Ali Bey'in girişimleriyle 1913 yılında İstanbul' da ilk tüketim kooperatifi kurulmuştur⁽³¹⁾. İstanbul Çırçır' da kurulan bu tüketim kooperatifini devletin desteklemesiyle çok sayıda kooperatif kurulması izlemiştir. 1914 yılında Ege Bölgesinde kurulan "Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı" ilk tarım satış kooperatifi ünvanını almıştır. Cumhuriyetin ilanıyla 1923 yılında "İstihsal Alım ve Satım Kooperatifleri Nizamnamesi" yürürlüğe konulmuştur. 1926 yılında çıkarılan Türk Ticaret Kanunundan sonra "kooperatif" sözcüğü resmi literatüre 1929 yılında çıkartılan "Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu" ile geçmiştir. 1935 yılında Atatürk' ün desteğiyle "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu" ile "Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanunlardan günümüze kadar kooperatifçilik bir çok kanun maddesiyle desteklenmekle birlikte hükümetler kooperatifçiliği özel sektörler kadar desteklememiş ve ihmal etmişlerdir. Ülkenin siyasi yapısındaki değişikliklerde bu durumun oluşmasında etkili olmuş ve kararlı, etkin ve bütünlük sağlayan bir kooperatifçilik politikası izlenememiştir.

³¹ Nurel ÜNER, Kooperatif İşletmeciliği, İzmir, 1992, s. 16.

2-1163 SAYILI KANUN ÇERÇEVESİNDE KOOPERATİF KAVRAMI

Latince işbirliği anlamına gelen “Cooperatia” sözcüğünden (32) dilimize yerleşen kooperatif kelimesinin evrensel bir tanımı yapmak zordur. Çünkü kooperatifler çok değişik amaçlara ve birbirlerinden ayrı ekonomik ve toplumsal sistemlere kolayca uyabilen esnek örgütlerdir. Bakış açılarındaki farklılıklarında etkisiyle ekonomik olarak bir tek “kooperatif” tanımı yapmak güçleşmiştir. Çeşitli ekonomik tanımlarla birlikte hukuki olarak 1163 Sayılı Kooperatifler Kanununa göre bir tek kooperatif tanımı vardır; Madde-1 “Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortakların belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardım dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve kamu özel kişileri ile özel idareler, belediyeler, köyler, cemiyetler ve dernekler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli teşekküllere kooperatif denir (33).

3- ULUSLARARASI KOOPERATİFLER BİRLİĞİNCE (ICA) BENİMSENEN KOOPERATİFÇİLİK İLKELERİ

Rachdale öncüleri tarafından benimsenen ilkeler 1966 yılında Viyana’ da yapılan Uluslararası Kooperatifler Birliğinin 23. Kongresinde bugünkü kesin halini almıştır (34). Bu ilkeleri şöyle sıralayabiliriz;

32 Ziya Gökalp MÜLAYİM, *Kooperatifçilik*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1992, s. 52’ den G. Fauquet, *Saggi Sul Movimento Cooperativo*, Roma, 1949, s. 43.

33 Orhan Nuri ÇEVİK, *Kooperatifler Kanunu ve İlgili Mevzuat*, Yetkin Yayınları (4. Baskı), Ankara, 1991, s.19.

34 Nurel ÜNER, *age*, s. 25.

A- Açık Üyelik

Kooperatifleri diğer işletme türlerinden ayıran bu ilke serbest üyelik yani serbest giriş ve çıkış olarak da belirtilmektedir. Kooperatifçiliğin temelinde gönüllülük esası yeraldığından belirlenen amaçlara uyan ve istenilen sorumlulukları yerine getiren herkez ırk, din, sınıf ayırımı yapılmaksızın kooperatiflere üye olma hakkına sahiptir. Ancak diğer işletme türlerinde olduğu gibi kooperatiflerde de başarı için üyelerin kooperatif ana sözleşmesince belirlenen şartlara sahip olması gerekmektedir.

Kooperatiflerin karşılıklı yardım ve güven örgütleri olması anasözleşmede coğrafi durum ve çalışma alanları gibi kısıtlayıcı hükümlerin yer almasına neden olabilir. Örneğin A Tüketim Kooperatifi anasözleşmesine sadece A işyerinde çalışanların üye olarak alınabileceği şartı konulabilir.

Bir kimsenin kooperatife girme ve kooperatifin sağlayacağı yararlardan diğer ortaklarla aynı düzeyde yararlanma özgürlüğü bulunmaktadır. Ayrıca hiç kimse idari ve sosyal yollarla, siyasi baskılarla kooperatife girmeye zorlanamaz. Ancak bu durumun bazı dönemlerde ekonomik baskılar şeklinde zedelendiği görülmektedir. Ekonominin belirli kesimlerinde kooperatif işletmelerin tekelci duruma gelmelerinin sağlanması veya üye olmayanlara karşı ayırt edici politika izlenmesi ekonomik baskının örneklerindedir (35).

Açık üyelik ilkesinin tam olarak uygulanamadığı zorlamaların yaşandığı bir alanda "Toprak ve Tarım Reformu Kooperatifleri" dir. Hükümetler toprak dağılımından yararlanma ve belirli grupların kooperatife girmemek suretiyle durumu sabote etmelerini önlemek için kooperatiflere üye olma şartını getirebilirler. Toprak dağılımından yararlanma veya yararlanmama konusunda serbest olunmasına karşılık bu

35 Franz C. HELM (Çev. İlhan CEMALCILAR), Kooperatif İşletme Ekonomisi, E.İ.T.İ.A. Ya.No. 150/92, B.2, Eskişehir, 1979, s. 7-8

durumlarda geçiçi bir zorlama durumu hissedilmektedir.

Açık üyelik ilkesi serbest giriş yanında serbest çıkışıda içermektedir. Ortağın hiçbir suretle kooperatiften çıkamayacağına dair hükümler geçersizdir. Ancak ortağın çıkışı kooperatifin varlığını tehlikeye düşürüyorsa bu durum anasözleşme ile sınırlandırılabilir ki bu sınır 1163 Sayılı Kooperatifler Kanununun 11. maddesine göre 5 yılı geçemez.

B-Demokratik Yönetim

Kooperatif işletmeleri diğer işletme türlerinden ayıran en belirgin özellik demokratik yönetim ilkesidir. Bu ilke bütün üyelerin eşitliğine dayalı olarak kendi kendini yönetme olarak tanımlanır (36). Kooperatif ortağının koyduğu sermaye miktarı ne kadar olursa olsun ortağın genel kurulda bir oy ile temsil edilme hakkı vardır. Yani ortak koyduğu sermaye miktarı ile değerlendirilmez. Böylece kooperatiflerde insan unsuru sermayeden önce gelir ve ortak sermayedar olarak değil insan olarak önem taşır.

Kooperatif işletmelerde her üyenin seçme ve seçilme hakkının olması ve her ortağın bir oy hakkının bulunması ortaklar tarafından seçilen kişilerin kooperatif yönetiminde söz sahibi olmasına yol açar. Kooperatif ortağı tarafından seçilen kooperatif yöneticileri ve denetçileri görev yapar. Ortak tarafından seçilen bu organlar genel kurula, yani ortağa karşı tam bir sorumluluk taşır. Bu da demokratik yönetim ilkesinin bir sonucudur.

C- Risturn Verilmesi İlkesi

Kelime anlamı “geri ödeme” olan risturn;” kooperatiflerin faaliyetleri sonucu elde ettikleri işletme fazlalıklarının ve tasarruflarının

³⁶ Franz C. HELM, age, s. 9.

üyelerin kooperatifle olan iş ilişkisi oranına göre dağıtılmasını” ifade eder (37). Kooperatiflerde elde edilen işletme fazlaları yine ortaklara aittir ve ortaklara sermayeleri oranında değil kooperatifle yapmış oldukları alışveriş, görülen hizmet oranında dağıtılır. Böylece ortağın diğer ortak üzerinden kazanç elde etmesini önleyen bir dağıtım gerçekleşir. Bazı kooperatifçiler kârın sermayeye göre değil yapılan işleme göre dağıtılmasını kooperatifleri sermaye şirketlerinden ayıran tek ilke olarak görmektedirler (38).

Kooperatiflerde risturn verilmesi anasözleşme ve Kooperatifler Kanunu ile belirlenmiştir; Madde 38- “Anasözleşme aksine hüküm bulunmadığı takdirde ortaklarla yapılan muamelelerden bir yıllık faaliyet sonunda elde edilen hasılanın tamamı gelir-gider farkı olarak kooperatifin yedek akçesine eklenir.”

“Gelir gider farkının ortaklar arasında bölüştürülmesi öngörülmüş ise bu bölünme ortakların muameleleri oranında yapılır.”

Dağıtılacak olan risturndan belirli kesintilerin yapılacağı yine aynı Kanunun 39. Maddesinde açıkça belirtilmiştir; “ Gelir gider farkının en az %10’u yedek akçeye, kooperatif üst kuruluşlarında ise buna ilaveten en az %5’ i fevkaledede yedek akçeye ayrılmadıkça ortaklara dağıtım yapılamaz.”

Kooperatiflerin olabilecek zararlara karşı işletme fazlası oluşturarak bunu risturn olarak ortaklarına dağıtmaları veya gelişme için kooperatifte kalması ortakların alacağı karara bağlıdır. Ancak dağıtım karar verilirse bunun kooperatifin anasözleşmesinde açıkça belirtilmesi gereklidir.

D-. Sermayeye Sınırlı Faiz Verilmesi İlkesi

Bu ilke, kooperatife yatırılan sermayeye sınırlı bir faiz verilmesini değil, şayet faiz veriliyorsa bu faizin oranının sınırlı olmasını ifade

37 Yılmaz ÜRPER, Türkiye Tarımsal Kooperatiflerin Toplumsal Değişmeye Etkileri, A.Ü. Ya. No. 94, Eskişehir, 1985, s. 12’ den CEMALCILAR, s. 20.

38 Ziya Gökalp MÜLAYİM, age, s. 66.

etmektedir (39). Bu ilke ile kooperatiflerde önemli bir sorun olan sermaye birikimi ortadan kaldırılmaya çalışılmış ve katılım özendirilmiştir (40).

1163 Sayılı Kooperatifler Kanununun 38. Maddesi ile daha önce en çok %7 olan faiz oranını değiştirilerek; “Gelir gider farkının en az %50’si ortaklara dağıtıldıktan sonra, ortakların sermaye paylarına genel kurul kararı ile Devlet Tahvillerine verilen en yüksek faiz haddini geçmemek üzere faiz ödenebileceğini anasözleşme ile hükme bağlanabilir” şekli getirilmiştir. Bu değişiklik risturn ilkesini olumsuz yönde etkilerken diğer yandan kooperatife olan ilgiyi arttıracak ve yeni ortaklar sağlayacaktır. Bunların gözönüne alınarak sermayeye faiz verilip verilmemesi durumu kooperatif anasözleşmesinde açıkça belirtilmelidir.

E-. Kooperatifler Arası İşbirliği İlkesi

Kooperatif kuruluşların kendi ortaklarına ve içinde buldukları topluma yararlı olabilmesi için bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde işbirliğine gitmeleri bu ilke ile ortaya konulmuştur (41).

Özel işletmeler karşısında birim kooperatiflerin rekabet edebilmesi gün geçtikçe güçleşmiştir. Bu durum karşısında tek başına yapılması zor olan işlerin diğer kooperatiflerle birlikte yapılması gereği doğmuş ve kooperatifler arasında yatay ve dikey bütünleşmeye gidilmiştir.

Kooperatiflerde yatay bütünleşme ile ekonomik koşullardan ve sorunlardan benzer biçimde etkilenen, benzer çalışma konularına ve benzer amaçlara sahip bulunan, aynı piyasa basamağında çalışan birim kooperatiflerin kendi aralarında birliğe giderek ortak bir üst birlik çatısı

39 Ziya Gökalp MÜLAYİM, age, s. 64.

40 Yılmaz ÜRPER, *Kooperatif ...*, age, s.41.

41 Haşmet BAŞAR, *Kooperatif Kuruluşların Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Uludağ Üniversitesi Ya. No. 3-020-0066, Bursa, 1983, s. 42’ den Report of the ICA Commission on Co-operative Principles. op. cit., s. 33.

altında toplanmaları anlatılmaktadır (42). Bu konuya 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu' da açıklık getirmiştir;

Madde 70-Kooperatiflerin müşterek menfaatlerini korumak, amaçlarını gerçekleştirmek için iktisadi faaliyette bulunmak, faaliyetlerini koordine etmek ve denetlemek, dış memleketlerle olan münasebetlerini düzenlemek, kooperatifçiliği geliştirmek ve eğitim yapmak, kooperatifçilik konularında tavsiyelerde bulunmak gibi hizmetlerin yerine getirilmesi için, kooperatif birlikleri, kooperatifler merkez birlikleri ve Türkiye Milli Kooperatifler Birliği kurulur.

Madde 72-Konuları aynı veya birbirleriyle ilgili nitelikte olan 7 veya daha çok kooperatif tarafından birlikler kurulabileceği anasözleşmelerinde tespit edilebilir.

Madde 76-Kooperatif birlikleri kendi aralarında kooperatif şeklinde merkez birlikleri kurabilirler.

Madde 77- Birlikler veya merkez birlikleri kooperatif şeklinde Türkiye Milli Kooperatifler Birliğini kurabilirler.

Madde 80-Türkiye Milli Genel Kooperatifler Birliği Genel Yönetim Kurulu ile Devlet Planlama Teşkilatı, Ticaret, Tarım, Maliye, Köy İşleri, İmar ve İskan, Milli Eğitim ve Sanayi Bakanlıkları, kooperatifleri finanse eden bankalar ve Türk Kooperatifçilik Kurumunun birer mümessilinin iştirakiyle "Türkiye Kooperatifleri Danışma Kurulu" kurulur.

Kooperatifler aynı konuda faaliyet gösteren diğer kooperatiflerle işbirliğine giderek birlikler oluşturabilecekleri gibi konularıyla ilgili olarak özel şirketler ve kooperatiflerle dikey bütünleşme içine de girebilirler. Kooperatiflerde dikey bütünleşme ile, merkezi işletme örgütleri kurmak ve geliştirme ve denetleme hizmetleri sağlamak üzere yapılan bütün çabalar ifade edilir (43). Örneğin pamuk çirciri ile

42 İsmail DUYMAZ, Türkiye' de Kooperatiflerin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşme Hareketleri, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No. 60, Ankara, 1985, s. 49.

43 Franz C. HELM, age, s. 167.

uğraşan bir kooperatifin bir kumaş işletmesine ortak olması veya domates üretimi ile uğraşan bir kooperatifin salça yapımıyla uğraşan bir kooperatife üye olması gibi.

Aynı amaçlı kooperatiflerin yatay ve dikey bütünleşmesi yanında değişik amaçlı kooperatiflerin arasındaki işbirliği de bu ilke içinde yer almaktadır. Bir tüketim kooperatifinin satacağı malı araya aracı girmeden direkt olarak tarımsal üretim kooperatiflerinden alması gibi⁽⁴⁴⁾.

F- Kooperatifçilik Eğitiminin Geliştirilmesi İlkesi

Ortaklarına yararı yanında milli ekonomiye katkısı bulunan kooperatifleri sürekli kılmak, ilkelerinin uygulanıp başarılı bir kooperatifçilik oluşturmak için bütünleyici özellik sağlayan bir ilkesidir. Bu ilke ile kooperatif ortaklarına, çalışanlarına ve bütün halka kooperatifçiliğin ilke ve yöntemlerinin öğretilmesi amaçlanmaktadır. Kooperatifçilik eğitiminin gelişmediği ülkelerde diğer ilkelerinde tam olarak uygulanamadığı görülmektedir ⁽⁴⁵⁾. Bunun için sadece kooperatiflerin değil devletinde bu yönde çalışmalarının olması gereklidir.

1163 sayılı Kooperatifler Kanunu tanıtmaya ve eğitim hizmetlerinin yapılması için bir fon ayrılması gerektiğini belirtmiştir.

Madde 94- Kooperatifçiliğin tanıtılması, eğitim ve organizasyonlarında yol göstermek, öğütleriyle yönetim ve faaliyetlerine yardımda bulunmak gibi hizmetler için kooperatiflerin yıllık bilançolarına göre hasıl olan müspet gelir gider farkının farkının %1' i Ticaret Bakanlığı emrinde bir fona yatırılır.

⁴⁴ Yılmaz ÜRPER, *Kooperatif ...*, age, s. 52.

⁴⁵ Ridvan KARALAR, *Teoride ve Türkiye Uygulamasında Tarımsal Pazarlama Açısından Kooperatif İşletmeler*, E.İ.T.İ.A. Ya. No. 126/76, Eskişehir, 1975, s. 45.

Kooperatif üst örgütleri, üniversiteler, yayın organları ve devlet tarafından gerçekleştirilecek kooperatif eğitime genel olarak bakılmalı, ilk önce eğitimi gerçekleştirecek öğretmenler yetiştirilmeli, bu kişiler sayesinde toplum ve kooperatif çalışanları (yönetici ve personel) eğitilmelidir. Bu eğitim teorik bilgiler yanında pratik çalışmalarla da desteklenmelidir.

4- KOOPERATİF TÜRLERİ

Ülkelerin ekonomik ve toplumsal yapılarına göre çeşitlilik gösteren farklı kooperatif türleri bulunmaktadır. Bu türler ülkenin hatta bölgenin yapısına göre yaygınlık göstermektedir. Örneğin İsveç' te tüketim kooperatiflerinin perakende satıştaki payı %18 iken (46), Belçika' da bu oran %1 civarındadır (47). Yine Fransa' da şarap ve alkollü içkilerin satış ve üretiminde kooperatiflerin payı %60 iken (48), İtalya' da %25' dir . ABD' de tarımda tüm ürünlerin pazarlamasında kooperatiflerin payı %30 civarındadır (49).

Kooperatif türlerini tarımsal ve tarım dışı amaçlı kooperatifler olarak sınıflandırıp incelemek mümkündür.

A-. Tarımsal Amaçlı Kooperatifler

Genellikle özkaynakları yetersiz olan küçük aile işletmesi niteliğinde olan tarım işletmeleri özellikle gelişmekte olan ülkelerde büyük zorluk yaşamaktadırlar. Sermaye yetersizliği nedeniyle makine, sulama, gübre, mücadele ilaçları gibi girdileri kullanamayan üreticilerin üretim, verim

46 Ziya Gökalp MÜLAYİM, age, s. 140

47 Haşmet BAŞAR, age, s.97' den Financial Times, Survey on International Reetailing, 17 April 1978.

48 Haşmet BAŞAR, age, s. 94-96.

49 Ziya Gökalp MÜLAYİM, "Clinton ve Kooperatifçilik" KOOPERATİF DÜNYASI, Y. 22, S. 261(Aralık 1992), s. 5.

ve gelirleri de düşük olmaktadır. Girdi ve ürün değerlendirme gibi konularda yetersiz güç ve bilgiye sahip olan küçük üreticilerin kuracakları kooperatifler alanlarında başarılı olmalarını sağlayacaktır.

Çiftçilerin ekonomik haklarını korumak amacıyla tarımsal alanda kurulan kooperatif türleri şöyledir;

a-. Tarımsal Alım Kooperatifleri

Bireysel olarak tarımsal gereksinimlerini karşılamakta zorluk çeken küçük üreticilerin bir araya gelerek oluşturdukları bir kooperatif türüdür. Üreticiler adına büyük alımlarda bulunan Tarımsal Alım Kooperatifleri neyin, nereden, ne kadar ve nasıl alınacağı konusunda ortaklarına yardımda bulunmaya çalışırlar. Ortaklarına üretim girdilerinin (kimyasal gübre, tohum, yem, mücadele ilaçları, alet ve makineler gibi) temini yanında teknik konularda da yardımcı olan bu kooperatif türü ülkemizde bulunmamaktadır.

b- Tarım Kredi Kooperatifleri

Ortaklarına maliyet fiyatına yakın, yeterli miktarlarda kredi temin etmek amacıyla çalışan Tarım Kredi Kooperatifleri üyelerinin arttırmalarını toplayıp, onlara bu krediyi düşük faizle vermek, verilen kredinin kullanımı için bilgi vermek ve krediyi yönlendirmek gibi çalışmalarda bulunurlar (50).

Küçük köylü işletmelerinin hakim olduğu ülkemizde üreticinin kredi ihtiyacını karşılayabilmek için başvurabileceği kaynaklar; kişiler, bankalar ve Tarım Kredi Kooperatifleridir. Üreticiye yüksek faizle kredi veren kişiler ile genellikle büyük üreticiye kredi sağlayan bankalar dışında küçük üreticinin uygun şartlarda kredi sağlayabileceğini tek kurum olarak

50 Rıdvan KARALAR, age, s. 56.

Tarım Kredi Kooperatifleri karşımıza çıkmaktadır.

Tarım Kredi Kooperatifleri ortaklarına kısa vadeli işletme ve orta vadeli yatırım kredisi vermektedir. Kısa vadeli işletme kredileri genel gereksinimler, akaryakıt ve gübre temini için en çok bir yıl vadeli olarak verilen kredilerdir. Orta vadeli yatırım kredisi ise ortakların traktör, biçerdöver ve tarımsal araç, gereç alabilmesi için en çok 5 yıl vadeli olarak verilen kredilerdir (51).

Ülkemizde Tarım Kredi Kooperatiflerinin ortaklık payları ve özkaynaklardan oluşan kendi varlıkları çok azdır. 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanununun çalışma konusu içinde sayılan "Ortakların mevduatlarını toplama" (Madde 3) konusu bugüne kadar gerçekleşmemiştir. Bu yüzden Tarım Kredi Kooperatifleri sadece Ziraat Bankasından alınan fonları ortaklarına dağıtan aracı bir kurum olmaktan kurtulamamıştır. Ziraat Bankası' nın Sanayi ve Ticaret Bakanlığı' na dolayısıyla devlete bağlı bir kuruluş olması kooperatif üzerinde devlet egemenliğinin olmasına yol açmıştır. Ziraat Bankası kooperatife diğer üreticilere verdiği kredilere uyguladığı faizden daha düşük bir faiz uygulamakta ve aradaki faiz farkıda kooperatif örgütünün kazancı olmakta ve kooperatif bu sayede ayakta kalmaktadır (52). Tarım Kredi Kooperatiflerinin üreticiye uyguladığı faizler banka ve özel kişilerin uyguladığı kredi faizlerinden daha düşük olmakla birlikte küçük üreticilere bu faiz oranları yüksek gelmekte ve verilen kredi miktarı yeterli olmamaktadır. Örneğin 1990 yılında 1,579.208 ortağa verilen toplam kredi 2.953 milyar liradır ve bir ortağa yaklaşık 2 milyon lira düşmektedir(53). Verilen bu kredi miktarı üreticinin ihtiyacını karşılayamamaktadır. Bunun için Tarım Kredi Kooperatiflerinin

51 Necat BERBEROĞLU, *Sanayi Öncelikli Ekonomik Gelişmede Türkiye Tarımının Finansmanı ve Tarımsal Kredi Uygulaması*, E.İ.T.İ.A. Ya. No. 235/156, Eskişehir, 1981, s. 141.

52 Necat BERBEROĞLU, *age*, s. 95.

53 Ziya Gökcalp MÜLAYİM, *age*, s. 206.

üreticilerinin mevduatlarını toplayarak yeni kaynaklar oluşturması ve bunu da yine üreticiye düşük faizli kredi olarak vermesi gerekmektedir.

c- Tarım Satış Kooperatifleri

“Tarımsal Pazarlama Kooperatifleri” adıyla da geçen Tarım Satış Kooperatifleri ortak ürünlerini iç ve dış piyasalarda en iyi şekilde değerlendirerek, ortaklarının ekonomik güçlerine katkıda bulunmayı amaçlayan bir kooperatif türüdür (54).

Tarım sektöründe üretim kadar üretilen malın pazarlanması da önemlidir. Üreticilerin tüketicilerin talebine uygun nitelikte ürünler üretmesi ve bu ürünleri pazarın en uygun zamanında satması için beklemek gereklidir ki bu genellikle üreticilerin kendi başlarına yapamayacakları bir iştir (55). Bu yüzden üreticiler emek, bilgi ve sermayelerini birleştirerek Tarım Satış Kooperatiflerini oluşturmuşlardır.

Tarım Satış Kooperatiflerinin çok geniş kapsamlı olarak ele alınan çalışma konularını gerçekleştirebilmesi ve ayakta kalabilmesi için iyi bir yönetici kadrosuna, ürünün kooperatife tesliminde bedelin ödenebilmesi için krediye ve ortakların kooperatife sahip çıkması şarttır (56).

Tarım Satış Kooperatiflerinin ülkemizdeki durumuna baktığımızda pek parlak bir görüntü ortaya çıkmamaktadır. Tarım Satış Kooperatifleri devletin tarım politikasını yönlendirmede kullanılan aracı bir kurum görünümündedir.

Tarım Kredi Kooperatiflerinde olduğu gibi Tarım Satış Kooperatiflerinde de kredi ihtiyacının büyük bir kısmı T.C. Ziraat Bankasından sağlanmakta, kooperatifin kendi özvarlıkları yeterli olmamaktadır (57). T.C. Ziraat Bankası kooperatifin kredi talebini kendi

54 Ahmet Namık AYDOĞAN, “Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri”, KOOPERATİF DÜNYASI, Ya. 21, S.251(Şubat 1992), s. 12.

55 Necat BERBEROĞLU, age, s. 95.

56 Ziya Gökalp MÜLAYİM, age, s. 253-255.

57 Ziya Gökalp MÜLAYİM, age, s. 269.

kaynaklarından ve T.C. Merkez Bankasından reeskont yoluyla sağlamakta, bazen de özel fonlardan yararlanmaktadır (58). Kooperatifin finansal ihtiyacını karşılayan devlet kooperatif üzerinde söz sahibi olmaktadır 3186 Sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanununda kooperatifin serbestliğini kısıtlayan birçok hüküm bulunmaktadır. Örneğin Madde 9: “Devlet adına destekleme alımları ile görevlendirilecek birlikler de, destekleme alım görevinin verildiği tarihten desteklenen ürünün satışının tamamen yapıldığı tarihe kadar görev yapmak ve destekleme alımları ile ilgili işleri yürütmek üzere Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ile T.C. Ziraat Bankası da yönetim kurullarında kendi mensupları arasından birer temsilci gönderirler” hükmü yer almaktadır. Bir devlet kuruluşu gibi görünen Tarım Satış Kooperatifleri devletçe saptanan destekleme ve ürün alımlarıyla yönlendirilmekte ve esas fonksiyonlarını yerine getirememektedir. Siyasal baskılarla da karşılaşan Tarım Satış Kooperatifleri kaynak gereksinimlerini kendi olanaklarıyla sağlamadıkça gerçek kooperatifçiliği de yaşayamayacaktır.

d-. Tarımsal Sigorta Kooperatifleri

Doğayla iç içe olan tarımsal işletmelerin risklerle karşılaşması ve büyük zararlara uğraması her zaman beklenen bir olaydır. Büyük zararlar veren riskleri (doğal afet, yangın, hastalıklar gibi) azaltmak mümkün olsa da tamamen ortadan kaldırmak mümkün değildir. Böyle durumlara çare olmak için üyelerin zararlarını karşılayarak, onları korumayı amaçlayan Tarım Sigorta Kooperatifleri oluşturulmuştur (59).

Sigorta kooperatifleri, ortaya çıkan kazalara tazminat vermek için ya ödenen tazminat, kooperatifin diğer masraflarıyla birlikte ortaklara dağıtılır ya da sabit prim toplanır, ortaya çıkan kazalarda ödenecek

58 Necat BERBEROĞLU, age, s. 144.

59 Rıdvan KARALAR, age, s.57.

tazminat toplanan primlerden ödenir. Bu durumda toplanan prim fazla ise ortaklara geri iade edilir, eksik ise farklar ortaklardan toplanır⁽⁶⁰⁾. Ayrıca Tarım Sigorta Kooperatifleri hayat sigortası gibi değişik sigorta türleriyle kooperatif için finansal kaynak yaratırlar.

Ülkemizde tarım sigortası kooperatif şeklinde örgütlenmemiştir. Kooperatiflerin iştirakiyle kurulan Şeker Sigorta Anonim Şirketi ve Başak Sigorta Anonim Şirketi tarım kesiminin sigortasını yapmaktadır. Fakat istatistiksel verilerin yeterli olmaması ve sigorta primlerinin yüksek olması nedeniyle ülkemizde tarımsal sigorta gelişmemiştir.

e- Pancar Ekicileri Üretim Kooperatifi

Pancar Ekicileri Üretim Kooperatifi pancar ziraatinin geliştirilmesi için, ortaklarının ihtiyacı olan her türlü gübre, tarımsal alet ve makineyi toptan ve elverişli şartlarda sağlayarak ortaklarına dağıtmak ve pancar ekicileri ile T.C. Şeker Fabrikaları A. Ş. arasında işbirliğini amaçlayan bir kooperatif türüdür.

Bu kooperatif dikey bütünleşmesini PANKOBİRLİK (19 kooperatifin katılımıyla 1972 yılında oluşturulan Sınırlı Sorumlu Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi Birliği), yatay bütünleşmesini 50 kadar şirkete iştirak yoluyla tamamlamıştır. Büyük bir ortak kitlesine sahip olan Pancar Ekicileri Üretim Kooperatifi amaç ve işleyiş bakımından ortakların yararlarından çok şirketin çıkarlarını koruyan bir kooperatif durumundadır. Pancar üreticileri devlet tarafından alınan bir kararla kooperatife girmek için zorlanmış ve ortaklık paylarında pancar ve şeker primlerinden kesilerek ödenmiştir. Ödenmiş sermayesinin büyük bir kısmının iştiraklere yatırılmasıyla kooperatif nakit darlığına düşmüştür. Kooperatif %75' şine sahip olduğu Şekerbank' ın kredi olanaklarından da yeterli ölçüde yararlanmaktadır. Pancar Ekicileri Kooperatifine üye olan

⁶⁰ Yılmaz ÜRPER, Kooperatif ... , age., s.105.

ortağın diğer üreticiler gibi Tarım Kredi Kooperatiflerinden kredi talebinde bulunma hakları da yoktur. Ayrıca tek alıcı konumunda olan T.C. Şeker Fabrikaları A.Ş. ile tüm üreticiler tek tek “pancar ekim sözleşmesi” imzalamaktadır. Üretici saptanan fiyatlarda ve koşullarda ürününü fabrikaya teslim etmek zorundadır. Sayılan bütün bu olumsuz koşullar kooperatifin etkinliği azalmakta, ortak - kooperatif ilişkisini sarsmaktadır. Bu olumsuzluklar aşılmadıkta kooperatif de başarılı olamamaktadır.

f- Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri

1989 yılında çıkarılan bir kanun değişikliğiyle Köy Kalkınma Kooperatiflerinin adı “Tarımsal Kalkınma Kooperatifi”ne dönüştürülmüş ve Orman Köylerini Kalkındırma, Hayvan Üreticileri Tedarik ve Pazarlama ve Çay İstihsal ve Satış Kooperatifleride bu kooperatifin bünyesine alınmıştır. Tarımsal Kalkınma Kooperatifi adında toplanan bu 4 ayrı tip kooperatifin bir tek anasözleşmeye bağlı olarak hareket etmesi öngörülmüştür.

fa- Köy Kalkınma Kooperatifleri

Köy Kalkınma Kooperatifleri ortaklarının bütün yönlerden kalkınmasını hedefleyen çok amaçlı bir kooperatif türü olarak kurulmuştur. Tek amaçlı kooperatiflerin tümünün ayrı ayrı sağladıkları alım, tüketim, satış, işleme, kredi, sigorta gibi bütün hizmetleri ortaklarına sağlama amacıyla hareket edilmiştir.

Tarımsal amaçlı diğer kooperatiflere oranla bazı yıllar kooperatif ve ortak sayısı bakımından büyük güç kazanmıştır.

Köy Kalkınma Kooperatifleri yönetim ve faaliyetlerde bağımsız hareket edebilmişler ve devlet vesayetinden çıkarak karşılıklı yardım

sistemiyle idare edilmişler (61), ortaklarının ürünlerinin işlenmesi için tarıma dayalı sanayi kollarında faaliyet göstererek gelişmişlerdir. Kooperatif olarak hemen üst örgütlenmelerini gerçekleştirerek, bütün kooperatifçilik ilkelerinin demokratik bir şekilde uygulanmasını sağlamışlardır. Fakat, Köy Kalkınma Kooperatifleri belirli çizgiyi devamlı koruyamamış , başarılarında dalgalanmalar olmuştur.

Yurt dışına gönderilecek işçilerin kooperatif üyesi olması şartı, ortak sayısında artmasına neden olmuş fakat 1973 yılında işçi alımının durdurulmasıyla ortak sayısında büyük düşüş yaşanmıştır. Bu düşüş 1980 ihtilalinden sonra daha da artmıştır. Günümüze kadar ortak ve kooperatif sayısında büyük düşüşler yaşanan Köy Kalkınma Kooperatiflerinin çeşitli sorunları bulunmaktadır;

Köy kalkınma kooperatiflerince uygulanan projeler yeterli araştırmalar yapılmadan uygulanmaya konulmuş ve başarısız olunmuştur.

Kooperatifler belirli şartları taşıyan yerlerde değil neredeyse her köyde kurulmuştur. Bu yüzden kaynaklar akıllıca kullanılamamış ve güçsüz kooperatifler oluşmuştur.

Köy ve kasaba gibi kırsal alanlarda bulunması güç olan yetişmiş, eğitim almış yöneticilerin azlığı da Köy Kalkınma Kooperatiflerin başarısızlığında rol oynamıştır (62).

Köy Kalkınma Kooperatiflerini düşük faiz, uzun süreli kredi ile finanse edecek bir bankanın mevcut olmaması da sorunlara temel teşkil etmiştir (63).

Sorunların çözülmesiyle ekonomik yönden olduğu kadar toplumsal yönden de ortaklarına birlikteliği aşıl原因 kooperatifler başarılı olacaktır.

61 Ahmet TURAN, "Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Dünü ve Bugünü", KOOPERATİFÇİLİK, s.82/Ekim-Aralık 1988), s.50.

62 İlhan VAROL, "Köy Kalkınma Kooperatifleri ve Kooperatifçilikten Beklenen", KARINCA, s.550 (Ekim 1982), s. 26.

63 Anonymous, "Köy Kalkınma Kooperatifleri ile Köy-Koop Birliklerinde Örgütlenme ve Finansman Sorunları Paneli yapıldı", KOOPERATİF DÜNYASI, Y.21, S.244 (Temmuz 1991), s. 26.

fb- Orman Köylerini Kalkındırma Kooperatifleri

Orman köylerini kalkındırma kooperatifleri ortaklarına iş sahası temin etmek, emeklerini değerlendirmek, ekonomik ve sosyal gelişmeye yardımcı olmak, ortaklarının kalkınmasını sağlamak amacı taşıyan bir kooperatif türüdür.

1956 yılında çıkarılan Orman Kanunu'ndan sonra yeterli toprak ve araziden yoksun olan orman içi ve orman kenarı köylülerin geçimlerini sağlamaya yardımcı olmak amacıyla kooperatiflerin kurulması düşünülmüştür. 1973 ve 1975 yıllarında orman köylülerini koruyan yasaların çıkmasıyla bu düşünceler gerçekleşmiştir. Kooperatiflere proje uygulama ve diğer konularda yardımcı olmak amacıyla 1970 yılında Tarım ve Orman Bakanlığına bağlı olarak Orman-Köy İşleri Genel Müdürlüğü (ORKÖY) kurulmuştur (64). Nüfusun %20' sinin, toplam köy nüfusunun %36' sının orman köylerinde yaşadığı ülkemizde (65) orman köylerinin çeşitli sorunları vardır. Genellikle dik ve meyilli topraklar üzerinde kurulan ve orman kaynaklarının giderek kuruduğu orman köylerimizdeki insanların kalkınması için Orman İşletmeciliği Yasasında düzenlemeler getirilmiştir(66);

Madde 40 - Devlet ormanlarında kesme, taşıma, toplama, imal, bakım, imar, ağaçlama, yol yapma gibi orman işleri, iş yerinde veya civarındaki orman işlerinde çalışan köylülere ya da tercihan aralarında Orman Köylülerini Kalkındırma Kooperatifi kuranlara gördürülür. Yapılacak işin civar köylülerin işgücünün kafi gelmesi yada işe ehil olmamak veya fahiş fiyat istemeleri gibi hallerde bu işler taahhüt yoluyla yaptırılabilir.

64 Yılmaz ÜRPER, Türkiye' de ... , age, s. 38' den "Orman İşletmeciliği ve ...", s. 31.

65 Cafer Yüksel, "Ormancılığımızda Kooperatifler ve Sorunları", KOOPERATİF DÜNYASI, Y.20, S.228(Mart 1990), s. 22.

66 Ahmet AYDIN, "Orman Köyü Kalkındırma Kooperatifleri", KOOPERATİFÇİLİK, S.59 (Ocak-Mart 1983), s. 30.

Yasadaki bu koruyucu hükümlere rağmen Orman Köylerini Kalkındırma Kooperatifleri kalkınma için yeterli koşullara sahip değildirler.

fc- Çay İstihsal ve Satış Kooperatifleri

Çay İstihsal ve Satış Kooperatifleri, çay üretimi arttırmak, üreticilerin üretim ve tüketim gereksinimlerini karşılamak, ortaklarına kredi sağlamak ve çay ürününü değerlendirmek amacıyla kurulan bir kooperatif türüdür (67).

Ortaklarına nakit kredi ve gübre temini yanında kooperatifin açtığı satış reyonlarında kömür, ot, gıda ve tüketim maddeleri satışı yapan (68) bu kooperatifler ülkemizin büyük kooperatiflerinden biri olma özelliğini taşımakta ve ortaklarına büyük faydalar sağlamaktadırlar. Fakat çay ekicileri kooperatiflerinin bazıları 1163 Sayılı Yasa üzerinde yapılan değişikliklere uyamamış ve dağılmışlardır. Ortaklarına kısa vadeli kredi ve T.C. Ziraat Bankası kanalıyla işletme kredisi veren kooperatif ve birliklerde bu durumda güçsüz duruma düşmüşlerdir.

g- Toprak ve Tarım Reformu Kooperatifleri

Toprak reformu ile büyük toprak parçalarını dağıtmak ve dağınık olan küçük toprak parçalarını birleştirmek yoluyla kendi kendine yeterli küçük aile mülk işletmelerinin meydana gelmesi amaçlanmaktadır (69). Devlet tarafından toprak reformu ile paylaştırılan topraklar üzerinde kurulacak küçük köylü işletmeleri kendi başlarına bırakıldıklarında rasyonel tarım yapılamayacak ve toprak reformundan amaçlanan "ulusal

67 Rıdvan KARALAR, age, s. 120.

68 Kaptan KAPTANGİL, "Çay Ekicileri ve Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri" KOOPERATİF DÜNYASI, Y.21, S.248(Kasım 1991), s. 120.

69 Ziya Gökalp MÜLAYİM, age, s. 379.

tarımsal üretimi arttırmak ve tarımın bünyesini islah etmek” fikre gerçekleşmeyecektir (70). Bu duruma yol açmamak için Toprak Reformu Kooperatifleri devreye sokulmuş ve devlet; toprak reformundan faydalanmak isteyen küçük üreticilerin bu kooperatif etrafında toplanması şartı getirilmiştir.

Ülkemizde kapsamlı bir toprak reformu yapılmadığından Toprak Reformu Kooperatifleri de kurulmamıştır. Ancak 1973 yılında Urfa ili toprak reformu bölgesi olarak kabul edilmiş ve kısa sürede kamulaştırma ve toprak dağıtımı yapılmıştır. Bu süre zarfında 12 Toprak Reformu Kooperatifleri kurulmuş fakat bir süre sonra yasa iptal edilerek bu kooperatifler de kapatılmıştır (71).

B- Tarım Dışı Amaçlı Kooperatifler

a- Tüketim Kooperatifleri

Tüketim kooperatifi, tüketicilerin özellikle de dar gelirli tüketicilerin ihtiyaçlarını olan tüketim maddelerini en iyi şekilde ve mümkün olduğu kadar ucuza temin edebilmek için dayanışma suretiyle iktisadi güçlerini bir araya getirmeleri amacıyla kurulurlar (72). Bu şekilde kurulan kooperatifler üyelerine kaliteli mal temin ederken üyelerinin gelirlerinde artmasına yardım etmiş olurlar.

Üretici ile tüketici arasında yer alan aracı sayısının artması tüketicinin alacağı mala ödediği fiyatında artmasına yol açacaktır. Yani bir mal ne kadar çok el değiştirirse fiyatı da o kadar yükselecektir. Gelişmekte olan ülkeler de aracı kurumların sayılarının arttığı ve tüketicinin enflasyonist ortam altında ezildiği görülmektedir. Bu durum

70 Ziya Gökalp MÜLAYİM, age, s. 380.

71 Ziya Gökalp MÜLAYİM, age, s. 386

72 Ahmet ÖZÇELİK, "Tüketim Kooperatifleri", KARINCA, S.568(Nisan 1984), S. 9.

karşısında tüketicilerin arzulanan fiyatta mal ve hizmet bulabilmesi için tüketim kooperatifleri oluşturması adeta zorunluluk olmuştur.

İlk olarak 1844 yılında İngiltere’ de gerçekleşen tüketim kooperatifi hareketi bugün bütün dünya ülkelerinde görülmektedir. İngiltere, Danimarka, Almanya, Fransa, İsveç ve Norveç gibi birçok ülkede yaygın ve etkin bir biçimde gelişen tüketim kooperatifçiliği ülkemize 1912 yılı sonlarında girmiştir (73). İstanbul Çırçır’ da 1913 yılında kurulan tüketim kooperatifini Unkapanı, Karaköy, SultanAhmet semtlerinde kurulan kooperatifler takip etmiştir. 1918 yılında kurulan diğer tüketim kooperatifleri de başarılı olamayınca hepsi kapanmıştır (74). 1921 yılında yine İstanbul’ da başarısız bir girişimden sonra 1925 yılında Ankara’ da “Ankara Memurları Tüketim Kooperatifi” açılmıştır. İkinci Dünya Savaşı ve onu takip eden yıllarda tüketim maddelerinin kıtlaşması ve fiyat artışları kooperatiflerin sayısını arttırmıştır. 1950 ve 1960’ lı yıllarda bu artış durmuş ve tüketim kooperatifçiliği sönük geçmiştir (75). 1969 yılında çıkarılan 1163 sayılı Yasa ile yasal bir çerçeveye sahip olan tüketim kooperatifçiliği dalgalanmalarla günümüze kadar gelmiştir. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’ nın 15.3.1993 tarihli verilerine göre ülkemizde tüketim kooperatifi sayısının 3685, ortak sayısının da 357.445 olduğu tesbit edilmiştir (76). Ülkemizde diğer kooperatif türlerine göre

73 Ahmet Göker ELBEK, “Türkiy’ de Tüketim Kooperatifçiliği”, KOOPERATİF DÜNYASI, Y.12, S.141 (Aralık 1982), s. 22.

74 Şimşek ARMAN, “Tüketim Kooperatiflerinin Önemi”, KARINCA, Y.52, S. 52 (Nisan 1986), s. 30.

75 Ayhan TAN, “Türkiye’ de Tüketim Kooperatiflerinin Üst Örgütlenme Modelleri”, KOOPERATİF DÜNYASI, S.225 (Aralık 1989), s. 11.

76 Uğur KÜÇÜKALTAN, Tüketim Kooperatifçiliğimizin Sorunları”, KOOPERATİF DÜNYASI, Y.23, S.269(Ağustos 1993), s. 16. Ancak ülkemizdeki tüketim kooperatifi ve ortak sayısı değişik kaynaklarda farklı rakamlarla belirtilmiştir. Örneğin İsmail DUYMAZ, “Türkiye’ de Tüketim Kooperatiflerinin Genel Durumu ve İşletme Sorunları”, KOOPERATİF DÜNYASI, S. 226 (Ocak 1990), s. 8. Makalesinde DİE, Türkiye İstatistik Yılığında alınan rakamlarda kooperatif sayısını 5200, ortak sayısını 1.600.000 olarak belirtmiştir. Başka bir araştırmacımız olan Bahattin ÇETİN, “Piyasa Hareketliliği ve Tüketim Kooperatifleri”, KARINCA, S. 580 (Nisan 1985), s. 32. Makalesinde kooperatif sayısını 5003, ortak sayısını 195.000 olarak göstermiştir. Bu konudaki istatistiklerini yetersiz, eksik ve yanıltıcı olması nedeniyle kooperatif ve ortak sayısı yönünden tüketim kooperatiflerinin başarısını ölçmek imkansızdır.

tüketim kooperatiflerinin sayısı, kapasite ve üst kuruluşlar bakımından geri kaldığı görülmektedir (77). Ortak sermaye ve üst örgütlenme yönünden yetersiz olma nedeniyle kooperatifler büyük toptancılarla rekabet edememekte, büyük alımlarda bulunamamaktadır. Hem kooperatifçilik hemde işletmecilik yönünden ele alınması gereken tüketim kooperatifçiliği kâr ana amacı taşımamakla birlikte ortaklarının ihtiyaçlarına cevap verebilmek ve yıl içinde olası risklere karşı durabilmek için finansal kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Hem kuruluş, hemde faaliyet aşamasında finansal sorunlarla karşılaşabilecek olan tüketim kooperatifinin finansman ihtiyacı iki kaynaktan sağlanır; Öz kaynaklar (Ortakların sermayeleri, yedek akçeler, dağıtılmayan rısturnler, yasa ve anasözleşme gereği oluşturulan fonlar) ve Yabancı kaynaklar (Krediler, devlet yatırımları ve diğer yardımlar) (78).

Tüketim kooperatiflerinin yönetimi, ticari ve ekonomik konularda profesyonel düzeyde bilgi ve deneyime sahip, kooperatifçiliğe gönülden bağlı kişiler tarafından yürütülmedikçe gereken başarı elde edilemeyecektir. Eğitilmiş personel ve kooperatife bağlı, inançlı, bilinçli ortak sayısının artması kooperatifin gücünde artmasına yol açacaktır. Belirli tüketici gruplarının kendi aralarında teşkilatlanmalarının menfaatlerini korumak için gerekli olduğunun şuuruna varmaları, hem yönetim hem de denetim açısından etkili olacaktır. Bilinçlenmiş ortak kooperatifine sahip çıkacak, yönetiminde söz sahibi olacaktır. Böylece kooperatif yöneticilerinin bilerek ya da bilmeyerek sebep oldukları yanlışlıkların düzeltilmesi kolaylaşarak iç denetim sağlanacaktır.

Tüketim kooperatifleri yatay ve dikey birleşmeyle bütünleşerek gelişebilir. Birim kooperatif düzeyinde gerçekleştirilmesi güç olan finansman sağlanması ve kullanımı, yönetimin seçimi ve işlevi, araştırma yapılması, işletmecilik uygulamalarının geliştirilmesi, rekabetten doğan

77 Kazım SEÇER, "Tüketici ve Kooperatif", KARINCA, S. 571 (Temmuz 1984), s. 9.

78 Uğur KÜÇÜKALTAN, age, s. 18.

zararların ortadan kaldırılması ve dikey bütünleşmeye temel oluşturulması yatay bütünleşme yoluyla sağlanacaktır (79).

Tüketim kooperatifinin ileriye ve geriye doğru dikey bütünleşme gerçekleştirilmesiyle de malların üretimi ve işlenmesi, malın garanti belgesi kapsamında kullanımı, arıza ve bakımı, kullanım süresi bitmiş malın değerlendirilmesi, sağlam olmayan malların değiştirilmesi gibi konular daha kolay gerçekleştirilecektir (80).

Sermaye yetersizliği, kooperatif bilinci ve nitelikli yönetici eksikliği, üst örgütlenmenin gerçekleştirilmemesi, devlet-kooperatif ilişkilerinin zayıflığı, eğitim-denetim yetersizliği gibi sorunlarla karşı karşıya olan tüketim kooperatifçiliğimizin sorunlarının çözümünde devletin üzerine düşen görevleri yapması yanında, dernekler, vakıflar ve özellikle sendikalar ve yerel yönetimlerin işbirliği içinde olması gerekmektedir.

b- Konut Kooperatifleri

Konut kooperatifi, dar ve orta gelirli kişilerin konut gereksinimlerini olabildiğince ucuz bir fiyata karşılamak amacıyla kurulan bir kooperatif türüdür (81). Ortak üyelerine uygun fiyata ve sağlık şartlarına uygun barınma imkanı sunmayı amaçlayan konut kooperatiflerinin çeşitli türleri bulunmaktadır; Konut yapım kooperatifleri, konut kiralama kooperatifleri, konut yapmaları için üyelerine borç para veren konut arttırım birlikleri, konutların mülkiyetini kooperatif tüzel kişiliğinde tutan kooperatifler gibi (82). Ülkemizde konut yapan ve bunların mülkiyetini üyelerine devreden kooperatif türü yanında 1986 yılında

79 J. G. KNAPP/E.F. KOLLER (Çev. Rıdvan KARALAR), "Kooperatiflerin Yatay ve Dikey Bütünleşmesi Yoluyla Genişlemesi", ESADER, C. XVIII, S.1(Ocak 1982), s. 110-116.

80 Yılmaz ÜRPER, "Tüketim Kooperatiflerinin Günümüzdeki Başarı Koşulları", KOOPERATİF DÜNYASI, S.228 (Mart 1990), s. 5' den Jean GRAVE, "Coop de Consommation: Pour Queller Espérance ?", RECMA, No. 29, 1989, s. 35.

81 Ziya Gökçalp MÜLAYİM, age, s. 422.

82 Hatice DEMİR, "Konut Kooperatiflerinin Sorunları ve Çözüm Yolları", KOOPERATİFÇİLİK, S. 249(Aralık 1991), s. 19-20.

kiralama kooperatifçiliği konusunda da çalışmalar başlamıştır.

Ülkemizde konut kooperatifleri konusundaki ilk çalışma 1934 yılında Ankara' da gerçekleştirilmiştir. Kurulan kooperatif ile evi olmayan memur ve benzeri durumdaki 150 vatandaşın konut ihtiyacı karşılanmıştır. 1934 yılından 1990 yılına kadar kurulan 28066 kooperatif ile 1.010.629 konut üretmiştir (83). Ülkemiz konut ihtiyacının önemli bir kısmının kooperatifler tarafından karşılanmasında sağlanan kredilerin önemi büyüktür. (1980' li yılların başında konut kooperatiflerinin konut pazarı içindeki payı %10 iken, 1980' lerin sonlarında bu oran %50' lere çıkmıştır (84). Konut kooperatiflerine günümüze kadar Emlak Bankası, Sosyal Sigortalar Kurumu, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı 2. No' lu Gecekondu Fonu, Meyak Fonu, Kamu Konut Fonu, Toplu Konut Fonu İdaresi Başkanlığı, BağKur, Oyak gibi kuruluşlardan kredi verilmiştir (85) Fakat günümüzde devletin kredi olarak verdiği katkı payı azalmış, 1984 yılında %81 olan katkı payı 1991' de %20' ye düşmüştür (86).

Konut kredilerinin inşaat malzeme fiyatlarındaki artışı karşılayamamaları yanında üyelere sağlanan para akışının az ve yavaş olması nedeniyle tıkanıklıklar oluşmuştur. Kooperatif yönetimini gerçekleştiren kişilerin yönetim ve inşaat konusunda yeterli bilgiye sahip olmaması, yetkilerin kötüye kullanılması, yönetimin yeterince denetlenmemesi, konut kooperatifçiliğinin denetim kurulları ve devlet tarafından da yeterli denetiminin yapılmaması bu başarısızlığın devam etmesine yol açmıştır (87).

83 İhsan AÇIKGÖZ, "Konut Kooperatiflerine Bir Bakış", KOOPERATİF DÜNYASI, Ya. 21, S. 249(Aralık 1991), s. 19-20.

84 Ziya Gökalp MÜLAYİM, age, s. 429.

85 İhsan AÇIKGÖZ, age, s. 20-22.

86 Yılmaz ÜRPER, age, s. 119.

87 Hatice DEMİR, age, s. 27-29.

ortaklarının ürünlerini veya emeklerini en iyi biçimde değerlendirmek suretiyle üyelerine yardımcı olma amacı güderler. Küçük Sanat Kooperatifleri, Taşıma Kooperatifleri, Ecza Kooperatifleri, İşyeri Yapı Kooperatifleri, Turizm Kooperatifleri ülkemizde görülen Tarım Dışı Hizmet Kooperatifleridir.

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNEYDOĞU ANADOLU KAPSAMINDA KOOPERATİFÇİLİK FAALİYETLERİ

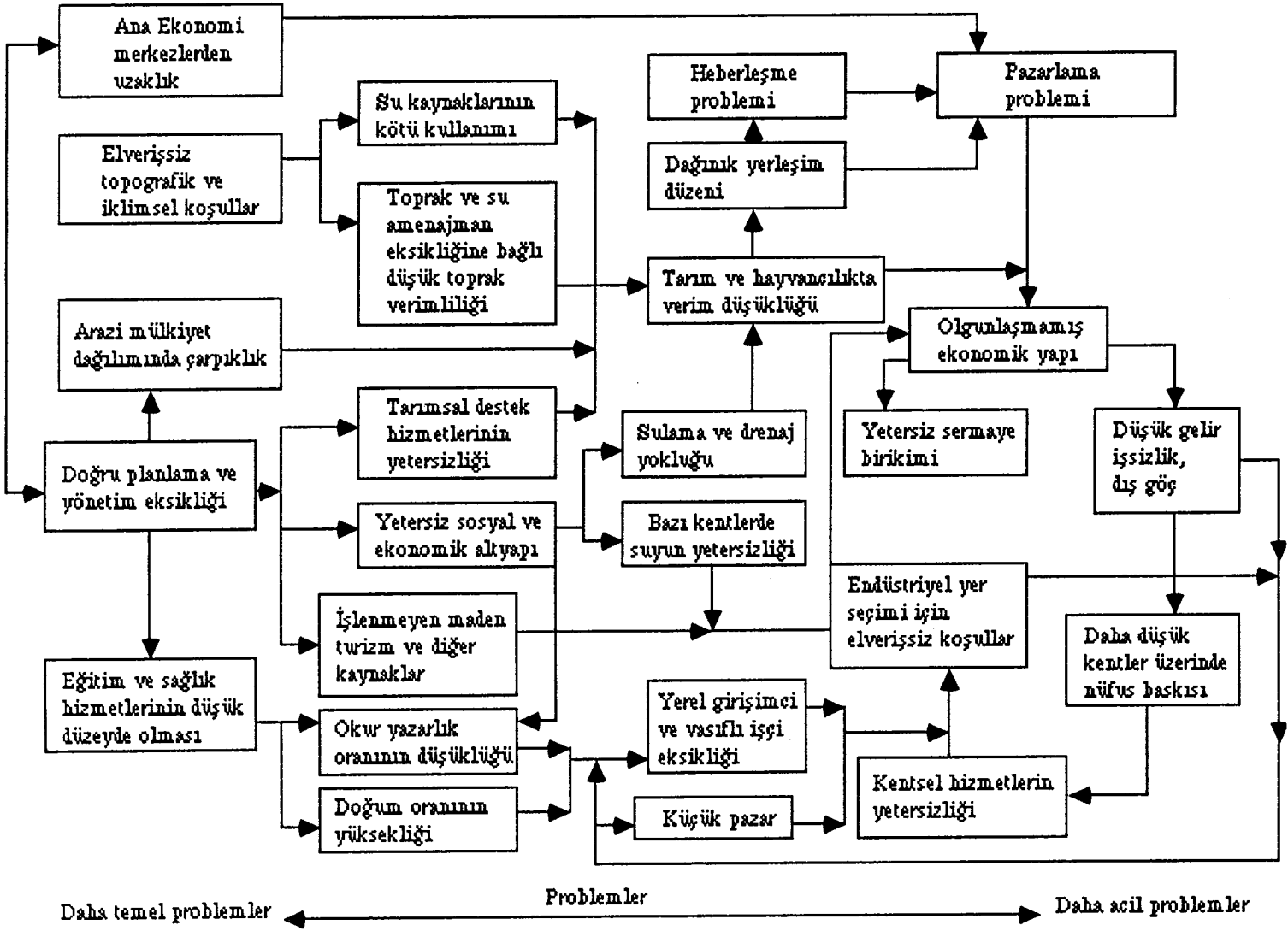
I. PROJE BÖLGESİ SORUNLARI VE GAP MASTER PLANI

1-GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ VE ORTAYA ÇIKABİLECEK SORUNLAR

Birinci bölümde uygulandığı gibi Güneydoğu Anadolu Projesi Cumhuriyet tarihinin en büyük projelerinden biridir. Bu proje sadece sulama ve enerji amaçlı bir proje olmayıp bölgenin sosyo-ekonomik yönden kalkınmasını amaçlayan bir kalkınma adımı olarak görülmektedir. Güneydoğu Anadolu Projesi' nin faaliyete geçtiğinde tarımı ve zircirleme olarak diğer sektörleri etkilemesi beklenmektedir. Bu da bölgenin ve ülke ekonomisinin olumlu yönde etkilenmesine yol açacaktır. Projenin tamamlanmasıyla sulu tarıma geçilerek, tarımsal alanların arttırılması amaçlanmaktadır. Bu durumda işgücü ihtiyacı oluşturacağı, göç olgusunu da büyük ölçüde yavaşlatacağı söylenebilir. Tarımsal alanların artması bölgeden elde edilen ürün çeşitini ve miktarını arttırarak ihracatı da hızlandıracaktır. Tüm bu gelişmelerin kişi başına düşen milli geliri de arttıracacağı tahmin edilmektedir.

Yukarıda bahsedilen olumlu beklentilere karşın proje bölgesinde bir takım sorunlar bulunmaktadır ve Güneydoğu Anadolu Projesi' nin amacına ulaşabilmesi ancak bu sorunların çözüme ulaşmasıyla mümkün

olacaktır. Aşağıda Güneydoğu Anadolu Bölgesinin problem yapısı görülmektedir.

Kaynak: T.C. Başbakanlık GAP İdaresi Başkanlığı, Taslak Rapor, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası

A.Ş. Priva Danışmanlık Hizmetleri A.Ş., Kasım 1991.

Proje tamamlanıp faaliyete geçtiğinde de bir takım sorunların ortaya çıkması olasıdır. Çünkü daha öncede bahsedildiği gibi GAP bölgede ekonomik, sosyal ve bölge coğrafyasına ilişkin bir dizi değişimi de beraberinde getirecektir. Bu bağlamda ortaya çıkabilecek sorunları şöyle sıralıyabiliriz (93);

i) Projenin tarımsal boyutlu nasıl yönlendirilecek, denetim nasıl sağlanacaktır?

ii) Kuru tarıma alışmış olan yöre çiftçisi sulu tarıma nasıl geçecek ve sulu tarım için gereken modern teknolojiyi nasıl kullanacaktır?

iii) Çiftçinin su kullanımındaki yeri ve rolü ne olacaktır?

iv) Tarım dışı sektörler tarımsal üretimdeki artıştan nasıl etkilenecektir? Bu artışa nasıl bir örgüt yapısı ile uyum sağlanacaktır?

Yukarıdaki sorunları çoğaltmak olasıdır. Bu sorunların çözümünde devlet tarafından kurulan ve desteklenen kuruluşlara, özel işletmelere ve kooperatif şeklinde örgütlenmiş yapılara görev düşmesi beklenmektedir. Proje başladığı ilk günden günümüze dek Devlet Planlama Teşkilatı, Devlet Su İşleri, Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi, Tarım Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarım, Orman ve Köyişleri Bakanlığı, Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, Türkiye Zirai Donatım Kurumu vb. gibi kuruluşlar bölge sorunlarına çözüm yolları bulmak için çalışmışlardır. Ancak projenin büyüklüğü ve getireceği değişimler gözönüne alınırsa problemlerin henüz çözülememesi ve devam etmesi doğaldır. GAP' nin gerçekleşmesi ve problemlerin çözümü için devlet maddi olanaklarını kullanırken çeşitli kuruluşlar da yardım ve yol göstericilik işlevini yerine getirmek için çalışmaktadırlar. Devletin ve özel sektörün çözemeyeceği yada yeterli olamayacağı problemlerin çözümünde bir seçenek olarak kooperatif işletmeler karışımıza çıkmaktadır.

93 İsmail DUYMAZ, GAP Sulama Alanlarında Çiftçi Örgütlenmesi ve Sulama Sisteminin Yönetimi, Friedrich-Ebert-Vakfı, İstanbul, 1993, s.13.

2-GAP MASTER PLANINDA KOOPERATİFÇİLİĞİN YERİ

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 1989 yılında proje bölgesinin mevcut durumunu ve projenin geleceği ile ilgili önerileri kapsayan bir master plan hazırlanmıştır (94). Master Plan incelendiğinde kooperatif işletmelerinde yer aldığı görülmektedir. Master Plan incelendiğinde kooperatif işletmelerinde yer aldığı görülmektedir. Master Planda kooperatifçilikle ilgili görüşleri incelediğimizde bu görüşlerin iki gruba ayrılacağı görülmektedir. Master Planda ilk olarak kooperatif işletmelerle ilgili mevcut durum incelenmektedir. İkinci grupta ise yapılan incelemeleri bağlı olarak kooperatifçilikle ilgili çeşitli öneriler getirilmektedir.

A-GAP Master Planında Kooperatifçilikle İlgili Mevcut Durumun Analizi

GAP Master Planında kooperatif işletmelerin mevcut durumu şu şekilde ele alınmıştır;

i) "Tarımdaki yetersiz düzey tarımsal örgütlenmede de görülmektedir. Yörede sayıları 164 olan Kredi Kooperatifi sayısı Türkiye

⁹⁴ GAP' nin fiziksel yatırımlarının başlamasından sonra konunun kapsamlı ve entegre bir bölge planlaması biçiminde ele alınması kararlaştırılmış ve 1986 yılında DPT-Müşterlik Araştırma Grubu bünyesinde bir birime görev verilmiştir. Master Plan çalışması, Japon-Türk müşavir firma ortaklığına hazırlanmıştır. (Aytekin BERKMAN, **Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Altyapıyı Geliştirme Sorunları**", TMMOB ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI YAYIN ORGANI, S.36 (? 1991), s. 10). GAP Master Planı; Bölgede halen yürütülmekte olan veya uygulanması planlanan projelerin daha etkin ve tutarlı bir şekilde yürütülmesini sağlayacak, projeler arası uyum ve entegrasyonu gerçekleştirecek bir Proje Yönetim Sistemi "geliştirmek amacıyla yapılan bir bölge planı çalışmasıdır. (? , "Güneydoğu Anadolu Projesi Planlama, Projelendirme ve Uygulama Çalışmaları", TARIM ORMAN KÖŞİŞLERİ BAKANLIĞI DERGİSİ, S. 57 (Kasım 1990), s. 54).

toplamlarının %2' sini, sayısı 120.000 olan ortak sayısını ise Türkiye toplamlarının %3' ünü oluşturmaktadır (95)." Bu bölgedeki kredi kooperatifi sayısının çok yetersiz olduğu vurgulanmaktadır.

ii) Master Planda belirtildiği üzere hükümet, Kamu İktisadi Teşebbüslerine ve Tarım Satış Kooperatiflerine belirli tarımsal ürünleri, ürün taban fiyatları sistemine göre belirlenmiş fiyatlar üzerinden satın alma konusunda yetki ve sorumluluk vermiş bulunmaktadır (96). Bu kuruluşlar ürünleri satın alıp depolamakta ve bunlar ulusal ve uluslararası pazarda satmaktadırlar.

Satış kooperatifleri belirli sanayi bitkilerini sınıflandırmak, işlemek ve depolamak konusunda çeşitli imkanlara sahiptirler. GAP Bölgesinde özellikle iki kooperatif çok önemlidir. Bunlar; Gaziantep' de bulunan Güneydoğu Tarım Satış Kooperatifi (Güneydoğubirlik) ve Çukurova Tarım Satış Kooperatifi (Çukobirlik)' dir. Güneydoğubirlik antepfıstığı, zeytin, kırmızıbiber, baklagiller ve üzüm alanlarında çalışan 5 Tarım Satış Kooperatifinden oluşmaktadır. Çukobirlik ise Yerfıstığı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ile birleşmiş ve pamuk , soya fasulyesi ve diğer ikinci ürünlerle uğraşmaktadır. Güneydoğubirlik ve Çukobirliğin Çukurova' da ve GAP bölgesinde çırçır fabrikaları, depoları, iplik ve tekstil fabrikaları ve yemeklik yağ fabrikaları gibi çeşitli tesisleri bulunmaktadır (97).

iii) Master Planda bölgede üretilen başlıca ürünlerin baklagiller, mercimek, nohut ve kurufasulye olduğu belirtilmektedir. Bu ürünlerin pazarlanmasında ise Güneydoğubirlik ve diğer 5 kooperatif birliğinin önemli rol oynadığı belirtilmektedir. Güneydoğubirliğin bünyesinde antepfıstığı ve üzüm satış kooperatifleri de yer almaktadır. Bu

95 T.C. Başbakanlık GAP İdaresi Başkanlığı, *Taslak Rapor*, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş. / Priva Danışmanlık Hizmetleri A.Ş., Kasım 1991, s. 2-5.

96 Nippon Koei Co Ltd. Tokyo, Japonya- Yüksek Proje A.Ş. Ankara, Türkiye Ortak Girişimi, *Master Plan Nihai Raporu*, C.3 (Nisan 1989), s. A-3.

97 *Master Plan Nihai Raporu*, age, C.3 (Nisan 1989), s. A-3.

kooperatifler üyelerinden bu ürünleri satın alıp işlemekte ve pazarlamaktadırlar. Antepfıstığı Güneydoğubirlik tarafından yuriçinde ve uluslararası pazarlarda satılmaktadır. Taze üzüm çiftçiler tarafından kurutulduktan sonra satış kooperatifleri aracılığıyla Tekel'e satılmaktadır⁽⁹⁸⁾.

iv) Master Planda Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri tarımsal girdilerin tedariki için kredi veren kuruluşlar olarak belirlenmiştir. Tarım Kredi Kooperatifleri çiftçilere kendi kaynaklarından ve Ziraat Bankası kaynaklarından kısa ve orta vadeli kredi vermektedirler. Aynı zamanda üyelerinin tarımsal girdi, makina ve ekipman gereksinimlerini aynı olarakta karşılamaktadırlar. Bu kooperatifler ayrıca bazı bölgelerde mercimek, nohut ve patates satın alıp işledikten sonra çiftçilere tohumluk olarak dağıtılmaktadırlar⁽⁹⁹⁾.

Master Planda 1989 yılı itibariyle GAP Bölgesinde 83 Tarım Kredi Kooperatifi ve 30 Tarım Satış Kooperatifi bulunduğu belirtilmektedir⁽¹⁰⁰⁾.

B- GAP Master Planında Kooperatifçilikle İlgili Öneriler

i) Master Planda Toprak Mülkiyet Sistemi hakkındaki çeşitli öneriler arasında kooperatifçiliğin önemi de vurgulanmış ve şu öneri getirilmiştir⁽¹⁰¹⁾;

"Modern girdilerin sağlanması, pazarlama, işletme bazında su amenajmanı ve tarımsal yayım hizmetlerinin etkili bir şekilde aktarımı için orta büyüklükteki aile işletmelerini kapsayan kooperatifler kurulmalıdır."

ii) Master Planda kooperatifçilik hakkında diğer bir öneri Mali Sistem başlığı altında açıklanmış ve şöyle ifade edilmiştir⁽¹⁰²⁾;

98 Master Plan Nihai Raporu, age, C.3 (Nisan 1989), s. A-4.

99 Master Plan Nihai Raporu, age, C.3 (Nisan 1989), s. A-6.

100 Master Plan Nihai Raporu, age, C.3 (Nisan 1989), s. A-6.

101 Master Plan Nihai Raporu, age, C.1 (Nisan 1989), s. 23.

102 Master Plan Nihai Raporu, age, C.1 (Nisan 1989), s. 23.

"Küçük çiftçilere kısa vadeli kredi temininde önemli bir yeri olan Tarım Kredi Kooperatifleri daha nitelikli personelle takviye edilmelidir. Yeni sulama alanlarında kooperatifler kurulmalıdır."

iii) Kooperatiflerin Pazarlama açısından önemi ise şu şekilde açıklanmıştır (103);

"Pamuk, soya fasulyesi, yer fıstığı, susam ve ayçiçeği üretimi arttıkça bu ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması bakımından problemler ortaya çıkabilir. Çukobirlik ve Güneydoğubirlik bu ürünlerin uygun fiyatlarla pazarlanması, uluslararası ve iç pazarların geliştirilmesi, çiftçilere teşvik ve finansman desteği sağlanması gibi tedbirler olarak bu problemlere çözüm getirecek şekilde yeniden organize edilmelidir. Bu örgütlerin personel ve mali kapasitesinin de artırılması gerekecektir."

iv) Master Planda Finansman Sistemine yönelik olarak getirilen öneriler arasında kooperatifçiliğe de yer ayrılmıştır (104);

"Tarım Kredi Kooperatiflerinin özellikle küçük çiftçilere kısa vadeli üretim kredisi teminindeki rolleri çok önemlidir. Bu kooperatiflere daha kaliteli eleman sağlanmalı ve yeni sulama alanlarında yeni kooperatifler kurulmalıdır" görüşü ortaya konmuştur.

v) Master Planda kooperatifçiliğe önem verilen alanlardan biride tarımsal girdilerden olan gübrenin temin edilmesidir. Master Planda şu ifade yer almaktadır (105);

"GAP' nın tam olarak geliştirilmesiyle daha yoğun sulu tarım uygulamasına geçilecek, gübre ihtiyacı 4 kat artacaktır. Bölge' de iki teşkilat gübre deposuna ve dağıtım kapasitesine sahiptir. Bunlar Türkiye Zirai Donatım Kurumu ve Tarım Kredi Kooperatifleridir. Tarım Kredi Kooperatiflerinin depolama kapasitesi özellikle küçük ve yetersizdir.

103 Master Plan Nihai Raporu, age, C.1 (Nisan 1989), s. 24 - C.2 (Nisan 1989), s.6-14.

104 Master Plan Nihai Raporu, age, C.2 (Nisan 1989), s. 6-13.

105 Master Plan Nihai Raporu, age, C.2 (Nisan 1989), s. 6-13

Özellikle sulama projelerinin bulunduğu yerlerde bu kooperatiflerin kapasitesinin artırılması gereklidir."

Görüldüğü gibi Güneydoğu Anadolu Projesinin tamamlanması durumunda kooperatifçiliğin önemli işlevler yüklenmesi beklenmektedir.

II- GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ BÖLGESİNDEKİ KOOPERATİFLERİN İNCELENMESİ

Birinci kısımda GAP kapsamındaki kooperatifler Master Planda yer alan biçimiyle ifade edilmiştir. Master Planda kooperatifçiliğe az da olsa yer verildiği görülmektedir. Ancak projenin başarısında kooperatif işletmelerin çok önemli olduğu inancındayız. Bu nedenle GAP kapsamındaki çeşitli kooperatiflerin ayrıntılı olarak incelenmesi yararlı olacaktır.

1- GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ BÖLGESİNDEKİ TARIMSAL AMAÇLI KOOPERATİFLER

A- Toprak ve Tarım Reformu Kooperatifleri

Toprak ve Tarım Reformu Güneydoğu Anadolu Bölgesi için çok önemlidir. Bölge nüfusunun %45' nin (¹⁰⁶) kırsal kesimde yaşaması, nüfusun yaklaşık %40.26' sının hiç toprağının olmaması (¹⁰⁷) bunun nedenleri arasında gösterilebilir. GAP Bölgesinde toprak yapısı Tablo 3' de de görülmektedir;

¹⁰⁶ Rifat DAĞ-Zekai BAKAR, "GAP ve Toprak Reformu", KOOPERATİF DÜNYASI, Y.19, S. 228 (Mart 1990, s. 27).

¹⁰⁷ Duran TARAKLI, "Güneydoğu Anadolu Projesi Alanında Tarımsal Yapı ve Üretim İlişkileri", GAP Sulama Alanlarında Çiftçi Örgütlenmesi ve Sulama Sisteminin Yönetimi, age, s. 77.

Tablo 3. GAP Bölgesinde Çiftçi Aileleri

İller	Topraklı Çiftçi Ailesi		Topraksız Çiftçi Ailesi		Toplam Çiftçi Ailesi	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Adıyaman	38,449	15	10,891	6	49,340	12
Diyarbakır	55,455	22	45,881	27	101,336	24
Gaziantep	33,611	13	18,118	11	51,729	12
Mardin	48,763	20	37,121	22	85,884	20
Siirt	30,059	12	24,542	14	54,601	13
Şanlıurfa	42,433	17	31,146	19	73,579	18
Ara Toplam	248,770	99	167,699	99	416,469	99
Beytüşşebap ve Uludere	3,346	1	2,471	1	5,817	1
Toplam	252,116	100	170,170	100	422,286	100

Kaynak: GAP Sulama Alanlarında ..., age, s. 76.

Not: İncelemenin yapıldığı sırada Batman ve Şırnak illeri, o zamanki 6 il içerisinde olduğundan sonuçlar tüm bölgeyi kapsamakla birlikte, sonuçlar 6 il üzerinden verilmiştir.

Bölgedeki toprakların dağılımı incelendiğinde ilginç bir yapının ortaya çıktığı söylenebilir. Örneğin Türkiye' deki toprak sahibi ailelerin %6' sı 200 dekar ve daha fazla toprağa sahiptir ve bunlar bütün toprakların %35' ni işlemektedirler. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ise bu oranların daha farklı olduğu görülmektedir. Şanlıurfa' da topraklı ailelerin %13' ü 200 dekar ve daha fazla toprağa sahiptir ve bunlar toprakların %59' unu işlemektedir. Diyarbakır' da ise toprak sahiplerinin %6' sının 200 dekar ve daha fazla toprağı vardır ve bunlar toprağın %58' ini işlemektedirler. Bu oranlar Mardin ili için %4 ve %44, Siirt ili için %3 ve %42, Adıyaman ili için %5 ve %38, Gaziantep ili için de bu oranlar %10 ve %42' dir⁽¹⁰⁸⁾.

¹⁰⁸ Bahattin AKŞİT, "Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesinde Sosyo-Kültürel Yapı ve Çiftçi Örgütlenmesi", GAP Sulama Alanlarında ..., age, s. 37' den Akşit, 1988b.

Reforma ve kooperatifçiliğe olan ihtiyacın nedenlerinden biri de sulama alanları dışında kalan yerlerdeki tarım arazilerinin toplam ve ortalama genişliğinin daha az olmasıdır. Buna karşın bu gibi alanlarda bile topraksız çiftçi ailesi oranı çok fazladır (109).

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesinde 3565 köyde kapsayan 10.113 yerleşim birimi bulunmaktadır (110). Ancak 513 köyün bir yada bir kaç aileye ait olduğu bilinmektedir (111).

Bölgedeki tarıma elverişli toprakların %60' ı da devlete aittir (112). Dolayısıyla yapılacak bir toprak ve tarım reformunun amaçları şöyle sıralanabilir (113);

- Toprağın verimli bir şekilde işletilmesi, tarımsal üretimin sürekli olarak artırılması, değerlendirilmesi, pazarlanması ve ulusal kalkınmayı hızlandıracak bir tarımsal yapının gerçekleştirilmesi,

- Toprak mülkiyetinin yeniden düzenlenip yeterli gelirli aile işletmelerinin kurulması,

- Tarımsal alt yapı hizmetlerinin daha etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi,

- İskan işlerinin düzenlenmesi,

- Toprak-su kaynaklarının ve tarımsal sermayenin teknik ve ekonomik ilkeler ışığında kullanılması, korunması, geliştirilmesi ve verimlilikte devamlılığın sağlanması.

Projenin başarısı bölge insanının ekonomik olaylara katılımı ve katılımından alacağı payla biçimlenecektir. Bunun içinde bölgedeki kırsal nüfusun işlediği toprağa sahip olması gerekecektir. Demokratik ve iyi

109 Duran TARAKLI, "Güneydoğu Anadolu Projesi Alanında ...", age, s. 80.

110 Duran TARAKLI, "Güneydoğu Anadolu Projesi Alanında ...", age, s. 81.

111 Erdoğan GÜNEŞ, "GAP Alanında Tarım İşletmeleri ve Kooperatiflerin Önemi", KARINCA, Y. 58, S.668 (Ağustos 1992), s. 35' den Kepenek, 1990, s.251.

112 Rifat DAĞ-Zekai BAKAR, "GAP ve Toprak ...", age, s. 27.

113 Bülent TOKAT, "Tarımsal Amaçlı Kooperatif ile Kooperatif Statü Dışı İşbirliği ve GAP", A.Ü. KÜTAHYA İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ YILLIĞI, 1991, s. 157.

planlanmış bir şekilde oluşturulacak toprak reformu ile toprak dağılımının bozuk olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sosyal ve ekonomik yönden dengeli bir yapının ortaya çıkması amaçlanmaktadır. Bölgede 1973 yılında 1757 sayılı yasa ile Şanlıurfa ili pilot bölge olarak kabul edilmiş ve arazi normları 800-100 dönüm olarak belirlenmiştir. Yani arazi sahibine 800 dönüm arazi bırakılmış, gerisi devlet tarafından %15' i peşin, 20 yıl vadeyle o günkü verilen beyannameler üzerinden kamulaştırılmıştır (114). Fakat yapılan reform başarıya ulaşamamış ve kamulaştırılan toprakların ancak 1/10' i dağıtılabılmıştır. 1984 yılında 3083 sayılı "Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu" yürürlüğe girmiştir (115). Fakat bu yasa ile de gerçek anlamda reform gerçekleştirilememiş, sadece kamulaştırılarak dağıtılmayan toprakların eski sahiplerine verilmesi gerçekleştirilmiştir.

Büyük toprak sahiplerinin bulunduğu ve topraksızlık oranının çok yüksek olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesinde başarılı bir toprak reformu yapılmadıkça büyük toprak sahiplerinin projeden daha çok yararlanacakları söylenebilir. Dolayısıyla topraksız ve az topraklı kişilerde bölgesel kalkınma şeklinde düşünülen projeden yeterli şekilde yararlanamayacaktır. Bölgede toprak dengesizliğinin düzeltilmesinde ilk önce devlet topraklarının dağıtılması olumlu bir uygulama olarak görülmektedir. Toprak reformu ile dağıtılacak araziler dışında kalan yerlerde tarımsal sanayi (*) geliştirilebilir ve sanayi tesisleri ile bölge halkı için ayrı bir geçim kaynağı sağlanabilir.

Daha öncede bahsedildiği gibi toprak reformunun başarısı çiftçilerin

114 Mehmet AKYÜZ, ?, GAP Sulama Alanlarından ..., age, s. 59.

115 Suat AKSOY, "GAP' da Toprak Mülkiyeti Sorunları", GAP Sulama Alanlarında ..., age, s. 93.

(*) Örneğin taze meyve-sebze için düşünülecek tarımsal sanayi türleri; sınıflandırma, paketlenme, depolama (soğuk hava depoları), işleme (konserve, meyva suyu, konsantre meyve suyu, kurutma, dondurulmuş sebze, hazır yemek vb.) tesisleri olarak sıralanabilir.

organize olmasına bağlıdır. Demokratik bir reform sonucu kurulacak Toprak ve Tarım kooperatifleri ile bölgenin dengesiz toprak dağılımı bir ölçüde düzenlenerek bölge halkının projeden daha çok faydalanması sağlanacaktır.

B- Sulama Kooperatifleri

Güneydoğu Anadolu Projesine bir anlamda “toprak ve su kaynaklarının” geliştirilmesi olarak da bakılabilir. Sulamanın ortaya çıkaracağı katma değer bölgenin refah düzeyini yükseltecek, kişi başına düşen geliri arttıracak ve ekonominin diğer sektörlerindeki yapılacak yatırımlara kaynak sağlayacaktır. Dolayısıyla GAP’ nin başarısı bölge suyunun en etkili ve en ekonomik biçimde kullanımını da bağlı olacaktır. Suyun etkili ve ekonomik kullanımında da çiftçiye katılım olanağı sağlayan örgütlerin çok önemli olduğu söylenebilir. Kooperatifler de bu tür örgütlerden biridir.

Bölgede sulama faaliyetlerini incelediğimizde ise sulama yönetimini büyük ölçüde devletin üstlendiği görülmektedir (116). Örneğin DSİ Genel Müdürlüğü sulama tesislerinin kurulması, işletme-bakım hizmetlerinin yapılmasında, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü toprak ve su kaynaklarının geliştirilerek korunmasında, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı sulama tesislerinin bulunduğu yerlerde çeşitli girdilerin sağlanmasında ve Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü sulama tesislerinin olduğu alanlarda tesis ve işletme kredisi ihtiyacının karşılanmasında yardımcı olmaktadır (117). Bu kuruluşlar dışında sulama grupları, sulama birlikleri ve sulama kooperatifleri sulama yönetimiyle ilgili çalışmalarda bulunurlar.

116 Hürman OCAKLI, “GAP’ da Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı ve Sulama Sisteminin Organizasyonu Açısından Değerlendirilmesi”, GAP Sulama Alanlarında ..., age, s. 28.

117 Hasan SÖĞÜT-Ergün DÖKER, “DSİ İşletme, Bakım Onarım Hizmetleri ve Devlet Üretici İlişkileri”, GAP Sulama Alanlarında ..., age, s. 160.

Sulama birlikleri ve sulama grupları su dağıtım örgütleri olarak basit bir sulama kooperatifi görüntüsündedirler. Ancak bu örgütler belli bir statüye dayanmamaktadırlar (118). Sulama kooperatifleri ise daha kapsamlı örgütlerdir. Sulama kooperatiflerinin amaçları şöyle açıklanabilir; Devletçe yaptırılmış veya yaptırılacak olan sulama tesislerinden alınacak veya her ne şekilde olursa olsun tarım sahalarından çıkarılacak suyun tarımda kullanılması ile ilgili arazi tesviyesi, tarlabası kanalları, tarla içi sulama ve drenaj gibi zirai sulama tesislerini kurmak veya kurulmuş olan sulama tesislerini işletmek, işlettirmek, bakımını yapmak ve yaptırmayı amaçlarlar (119). En az 15 çiftçinin ortaklığıyla kurulan sulama kooperatiflerinde işletme ve bakım hizmetleri kooperatif tarafından yapılmakta ve bunların ücreti de hacim üzerinden alınmaktadır. Bu nedenle sulama randımanı DSİ' ce işletilen sulamalara göre daha yüksek olmaktadır (120).

6. Beş Yıllık Kalkınma Planında (1990-1994) Tarım Sektörü Gelişme Hedef ve Politikaları içerisinde de Sulama Kooperatiflerinden Bahsedilmektedir (121);

“Sulama tesislerinin işletilmesi için kurulmuş olan birlik ve kooperatiflerin etkinliklerinin arttırılması yolunda gerekli çalışmalar yapılacaktır” şeklinde bir ifade yer almıştır.

Özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesinin toplumsal yapısı nedeniyle, her çiftçinin kullanacağı su miktarını, su alma sırasını düzenlemek amacıyla sulama kooperatiflerine büyük gereksinimi olduğu söylenebilir. Fakat bölge çiftçileri işbirliği ve işbölümü yapmak suretiyle sulama yönetimi yerine bireysel olarak devletle ilişki kurmayı tercih

118 Ziya Gökalp MÜLAYİM, *Kooperatifçilik*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1992, s. 350.

119 Ziya Gökalp MÜLAYİM, *age*, s. 351.

120 Hasan SÖĞÜT-Ergün DÖKER, “DSİ İşletme, Bakım ...”, *age*, s. 178.

121 Aytekin BERKMAN, “Sulama Yatırımlarında Kamu Yaklaşımı ve Uygulamaları”, *GAP Sulama Alanlarında ...*, *age*, s. 147.

etmektedirler (122). Bunda ise Ziraat Bankasının Kooperatif tüzel kişiliğine değil de krediyi ortaklara teker teker ve tapuya dayalı olarak vermesinin rolü olduğu söylenebilir (123). Ayrıca bölgenin coğrafi yapısı, büyük toprak sahipliği ve aşiret ilişkileri de bu tercihi etkilemektedir.

Sulama Kooperatiflerinin GAP Bölgesindeki İllere göre dağılımı Tablo 4' de görülmektedir;

Tablo 4. GAP İllerindeki Sulama Kooperatifleri ve Ortak Sayısı

İller	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Adıyaman	1	15
Batman	-	-
Diyarbakır	1	100
Gaziantep	10	743
Mardin	-	-
Siirt	-	-
Şanlıurfa	1	40
Şırnak	-	-
Toplam	13	898

Kaynak: Erdoğan GÜNEŞ, "GAP Alanında Tarım İşletmeleri ve Kooperatiflerin Önemi", KARINCA, Y.58, S.668 (Ağustos 1992), s. 36.

Bölgede ilkel bir sulama kooperatifçiliği geleneğinin bulunduğu bilinmektedir. Fakat bölgede sulama kooperatiflerinin yaygın olmadığı da görülmektedir. Demokratik bir kooperatifçilik bilincinin yerleşmediği bölgede devlet maddi ve teşvik yardım sağlayarak çiftçinin sahip olacağı sulama kooperatifçiliğini geliştirebilir.

122 Hasan SÖĞÜT-Ergün DÖKER, age, s. 182.

123 Ziya Gökalp MÜLAYİM, age, s. 351.

C- Tarım Kredi Kooperatifleri

Birinci bölümde uygulandığı gibi GAP ile Güneydoğu Anadolu Bölgesinin tarım yapısında ve bitkisel üretiminde çeşitli değişiklikler beklenmektedir. GAP Bölgesinde faaliyet gösteren işlemlerin büyük bir bölümü küçük işletmelerden oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu işletmelerin ekonomik olarak yaşamlarını sürdürebilmeleri ve tarım yapısındaki değişimlere teknolojik olarak uyum sağlayabilmeleri için büyük ölçüde krediye gereksinim duyulacaktır. Yeni tarımsal teknolojilerin uygulanması yanında üretim ve verim artışı sağlanabilmesi içinde yeterli girdinin zamanında ve uygun fiyatla temin edilmesi gereklidir. Tarımın hava şartlarından etkilenmesi, riskin ve belirsizliğin hakim olması ve üretimin uzun zamanda gerçekleşmesi (124) gibi özellikler kredi gereksinimini daha da arttırmaktadır.

GAP Bölgesinde Merkez Bankası, Ziraat Bankası, Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri ve bazı ticari bankalar tarım sektörünün kredi ihtiyacını karşılayan kurumlardır. Ayrıca Şeker Şirketi ve Et Balık Kurumu gibi bazı resmi kuruluşlar az miktarda da olsa bölgede kredi teminine katkıda bulunmaktadır (125).

Özellikle küçük üreticinin nakit kredi ve diğer tarımsal gereksinimlerini karşılamaya çalışan Tarım Kredi Kooperatiflerinin GAP'nın faaliyete geçmesiyle görevinde artması beklenmektedir. GAP Bölgesindeki Tarım Kredi Kooperatifleri şu işlevleri yerine getirmektedir(126);

i) Tarım Kredi Kooperatifleri ortaklarına kısa vadeli işletme kredisi vermektedir. Ayrıca ortaklarının orta ve uzun vadeli kredi taleplerini

124 Mehmet BÜLBÜL-Hasan VURAL-Halil FİDAN, "GAP Alanında Tarım Kredi Kooperatiflerinin Etkinliği ve Geliştirme İmkanları", ÇİFTÇİ VE KÖY DÜNYASI, C.8, (Nisan 1992), s. 20.

125 Mehmet BÜLBÜL ve ark., "GAP Alanında ... ", age, C.8, S.89 (Mayıs 1992), s. 21.

126 Mehmet BÜLBÜL ve ark., "GAP Alanında ... ", age, C.8, S.89 (Mayıs 1992), s. 22.

bağlı olunan Ziraat Bankası şubelerine aktarılır.

ii) Tarım Kredi Kooperatifleri ortaklarının her çeşit gübre, tarımsal ilaç, karma hayvan yemi, tarımsal alet ve makina gereksinimlerini temin etmektedir.

iii) Tarım Kredi Kooperatifleri çok az olmakla birlikte ortaklarının mesleki ve teknik yönden bilgilerini arttırmak için kurslar açmakta ve seminerler düzenlemektedir.

GAP Bölgesindeki Tarım Kredi Kooperatiflerine ilişkin bir araştırmada bölgedeki Tarım Kredi Kooperatiflerinin yapısı ortaya konulmuştur. 1991 yılına ait olan bu veriler aşağıdaki tabloda verilmiştir;

Tablo 5. GAP İllerindeki Tarım Kredi Kooperatiflerinin Teşkilatlanma Durumu

İller	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Personel Sayısı (adet)	Çalışma Alanı İçine Giren Köy Sayısı	Depo Sayısı (adet)	Depo Kapasitesi (ton)
Adıyaman	14	9,322	53	246	7	1,500
Batman	1	392	5	6	-	-
Diyarbakır	5	2,453	19	228	5	1,800
Gaziantep	32	20,318	113	443	24	5,550
Mardin	5	1,447	15	101	3	800
Siirt	1	1,004	1	568	1	100
Şanlıurfa	25	11,058	54	-	15	2,900
Şırnak	-	-	-	-	-	-
Toplam	83	45,994	260	1,624	55	10,650

Kaynak: Mehmet BÜLBÜL ve ark., "GAP Alanında ... ", age, C.8, S.88 (Nisan 1992), s. 23' den Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Dosyaları, 1991.

Tablodan da görüldüğü gibi Tarım Kredi Kooperatiflerinin yapısı bölgedeki illere göre farklılaşmaktadır. Tablodaki veriler arasında ilişki kurduğumuzda Tarım Kredi Kooperatifi başına düşen personel (işgören) sayısının üç olduğu görülmektedir. Ancak bu rakam illere göre çok

değişmektedir. Örneğin Siirt ilinde personel başına düşen ortak sayısı 1004 iken Batman ilinde bu sayı 78' dir. Ayrıca araştırma kooperatçılık konusunda eğitilmiş ve bilgili personelin bulunmadığına dikkat çekmektedir. Kooperatifin ortaklarına verdikleri eğitim hizmetinden de ortakların sadece %0.4' ü yararlanmaktadır (127).

GAP Bölgesindeki illerde bulunan Tarım Kredi Kooperatiflerinin çalışma alanları içinde 1624 köy bulunmaktadır. Türkiye genelinde Tarım Kredi Kooperatif başına düşen köy sayısı ortalama olarak 10 iken (128), GAP Bölgesinde bu oran 19' dur. Gaziantep köy başına düşen kooperatif sayısının en az olduğu ildir. Gaziantep' de her Tarım Kredi Kooperatifi ortalama olarak 13 köyle ilgilenmektedir. Köy başına düşen en yüksek kooperatif sayısı ise 45 köy ile Diyarbakır ildir. Halbuki Tarım Kredi Kooperatiflerinin ilkelerini ilk olarak ortaya koyan Frederich W Raiffeisen' e göre bu tür kooperatiflerin başarılı olmasında dar bir çalışma alanına sahip olunması gereklidir. Dar çalışma alanı ilkesine göre kooperatifin faaliyet alanı çoğu kez bir köy sınırı yada en fazla bir bucak sınırı içersindedir. Ortak sayısının ise bir kaç yüz kişiyi geçmemesi gereklidir (129). Bu bağlamda Türkiye genelinde ve özellikle GAP Bölgesinde Raiffeisen' nin çalışma alanı darlığı ilkesinin uygulanmadığı söylenebilir. Dalayısıyla kooperatife uzak kalan ortaklar kooperatifin hizmetlerinden tam anlamıyla yararlanamamaktadırlar.

Tarım Kredi Kooperatifleri GAP Bölgesinde sahip oldukları depolar açısından incelendiğinde ise bölgede kapasiteleri 10650 ton olan 55 deponun bulunduğu belirtilmektedir. Bu oranlar ülkedeki Tarım Kredi Kooperatiflerinin toplam depo varlığının %2.3' ünü, kapasite açısından ise %1.5' unu oluşturmaktadır(130). Proje ile bazı ürünlerde oluşması

127 Mehmet BÜLBÜL ve ark., "GAP Alanında ... ", age, C.8, S.89 (Mayıs 1992), s. 22.

128 Ziya Gökalp MÜLAYİM, age, s. 204.

129 Ziya Gökalp MÜLAYİM, age, s. 189.

130 Mehmet BÜLBÜL ve ark., "GAP Alanında ... ", age, C.8, S.88 (Nisan 1992), s. 23.

be klenen üretim artışını karşılayabilmek için Tarım Kredi Kooperatiflerinin depo sayısı ve depo kapasitesinin artırılması ve ek hizmet binaları oluşturulması gereği ortaya çıkacaktır.

Ortaklarına çeşitli nitelikte krediler vererek üretimlerine yardımcı olmayı amaçlayan Tarım Kredi Kooperatifleri Türkiye çapında 16 bölgeye ayrılmıştır (131). GAP Bölgesindeki illerden Batman, Diyarbakır, Mardin ve Siirt illeri Tarım Kredi Kooperatifleri Malatya Bölge Birliğine, diğer illerde Gaziantep Bölge Birliğine bağlıdırlar. GAP' daki Tarım Kredi Kooperatifleri ve ortak sayısına ilişkin en son durum ise aşağıdaki tabloda ortaya konulmuştur;

Tablo 6. GAP İllerindeki Tarım Kredi Kooperatifleri ve Ortak Sayısı

İller	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Adıyaman	14	6,759
Batman	1	405
Diyarbakır	6	2,488
Gaziantep	32	13,761
Mardin	5	1,594
Siirt	1	400
Şanlıurfa	26	6,693
Şırnak	-	-
Toplam	85	32,100

Kaynak: T.C. Ziraat Bankası Kooperatifler Müdürlüğü Kayıtları (31.12.1993)

Tablo incelendiğinde ve 1991 yılı verileriyle karşılaştırıldığında bazı illerdeki kooperatif sayılarında artma, buna karşın ise ortak sayılarında azalma görülmektedir. GAP' taki Tarım Kredi Kooperatiflerinin 32100 faal ortağı bulunmaktadır. Dolayısıyla her kooperatifin ortalama 378 ortağı olduğu söylenebilir. GAP' ndeki Tarım Kredi Kooperatiflerinin ortaklarının %21.05' i Adıyaman'da, %1.26' sı Batman' da %7.77' si

131 Ziya Gökalp MÜLAYİM, age, s. 210.

Diyarbakır' da, %42.86' sı Gaziantep' de, %4.96' sı Mardin' de, %1.24' ü Siirt' te, %20.85' ši Şanlıurfa illerinde bulunmaktadır. Şırnak ilinde henüz Tarım Kredi Kooperatifi kurulmamıştır.

GAP illerindeki Tarım Kredi Kooperatiflerini ortaklarına açtıkları krediler itibariyle değerlendirdiğinizde ise şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır;

Tablo 7. GAP İllerindeki Tarım Kredi Kooperatiflerinin Ortaklarına Açtıkları Toplam Krediler

İller	Kredi miktarı	Kooperatif Başına	Ortak Başına
		Ortalama Kredi Miktarı	Ortalama Kredi Miktarı
Adıyaman	97.069.900.000	6.933.564.200	14.361.577
Batman	9.618.000.000	9.618.000.000	23.748.148
Diyarbakır	63.097.000.000	10.516.166.000	25.360.530
Gaziantep	130.215.020.000	4.069.219.300	9.462.613
Mardin	31.584.250.000	6.316.850.000	19.814.460
Siirt	7.300.000.000	7.300.000.000	18.250.000
Şanlıurfa	97.966.235.000	3.767.932.100	14.637.118
Şırnak	-	-	-
Toplam	436.850.405.000		

Kaynak: Kredi Miktarı T.C. Ziraat Bankası Kooperatifler Müdürlüğü Kayıtlarından alınmıştır. Kooperatif ve Ortak Başına Düşen Ortalama Kredi miktarları aynı yıla ilişkin diğer verilerle ilişkilendirilerek hesaplanmıştır.

Hesaplamalarımıza göre ortak başına düşen ortalama kredi miktarının 9 milyon ile 25 milyon arasında olduğu görülmektedir. Günümüz ekonomik şartları göz önüne alındığında bu kredi miktarının yeterli olmayacağı söylenebilir. Ancak bölgede kullanılan kredinin geri dönme oranında oldukça düşüktür. Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından verilen kredilerin sadece %38' i vadesinde ödenmiş, %62' si ise vadesi geldiği halde ödenmemiş durumdadır (132). Kooperatiflerin çalışma alanlarının çok geniş olması verilen kredinin amaç dışı kullanımını da

¹³² Mehmet BÜLBÜL ve ark., "GAP Alanında ... ", age, C.8, S.89 (Mayıs 1992), s. 19.

yaygınlaştırmaktadır.

Ülkemizde genel olarak devlet denetiminde bir kamu kuruluşu gibi çalışan Tarım Kredi Kooperatifleri GAP Bölgesindeki illerde de aynı özelliği göstermektedir. Ortakların kooperatifleri kendi kuruluşları olarak değil Ziraat Bankasının bir şubesi olarak görmeleri (133) kooperatiflerin ekonomik ve sosyal açıdan nitelikli hizmet vermesini güçleştirmektedir. Bölge insanının televizyon, radyo, basın ve seminerler gibi çeşitli araçlarla kooperatifçilik konusunda eğitilmesi gereklidir. Bunun yanısıra bölge kooperatifçiliğini destekleyen çeşitli çalışmalar yapılmalıdır.

D- Tarım Satış Kooperatifleri

GAP Bölgesinde beklenen tarımsal üretim artışı bu üretimin ülke içinde ve dışında pazarlanması sorununu da ortaya çıkaracaktır. Özellikle küçük tarım işletmelerinin yaygın olduğu GAP Bölgesinde tarımsal ürünlerin satışında üreticilerin bir araya gelmesinin çeşitli üstünlükler sağlayacağı açıktır. Kooperatif şeklinde örgütlenmeler küçük üreticilerin aracı tüccarlara karşı korunmalarını, pazarlık gücü elde etmelerini, satılan ürünün garanti edilmesini, kaliteli ürün elde etmek için çiftçilere teknik yardım yapılmasını sağlayacaktır (134).

GAP Bölgesinde artan üretimin değerlendirilmesi ve ürünlerin değerine uygun olarak iç ve dış pazarlara sunulmasında Tarım Kredi Kooperatifleri önemli işlevler yüklenmektedir. Güneydoğu Anadolu Projesi bölgesindeki Tarım Satış Kooperatifleri antepfıstığı, kırmızı biber, çekirdekli kuru üzüm ve zeytinyağı alanlarında çalışmakta olup, tek bir birlik altında toplanmışlardır. Tablo 8 GAP illerindeki Tarım Satış Kooperatiflerine ilişkin verileri göstermektedir;

133 Mehmet BÜLBÜL ve ark., "GAP Alanında ...", age, C.8, S.89 (Mayıs 1992), s. 23.

134 Ziya Gökalp MÜLAYİM, age, s. 266.

Tablo 8. GAP İllerindeki Tarım Satış Kooperatifleri ve Ortak Sayısı

İller	Faal Olan		Faal Olmayan		Toplam	
	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Adıyaman	2	1,883	-	-	2	1,883
Batman	1	11	-	-	1	11
Diyarbakır	3	3,183	-	-	3	3,183
Gaziantep	12	17,033	-	-	12	17,033
Mardin	4	2,571	-	-	4	2,571
Siirt	1	10	-	-	1	10
Şanlıurfa	8	4,748	-	-	8	4,748
Şırnak	1	22	-	-	1	22
Toplam	32	29,461	-	-	32	29,461
Birlikler						
Gaziantep	1	27	-	-	1	27

Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Kayıtları (18.3.1994 Tarihi itibariyle).

GAP' daki Tarım Satış Kooperatiflerinin ortak sayıları incelendiğinde ortakların %6.39' unun Adıyaman' da %0.03' ünün Batman' da, %10.80' ninin Diyarbakır' da, %57.81' rinin Gaziantep' de, %8.72' sinin Mardin' de, %0.03' ünün Siirt'te, %16.11' rinin Şanlıurfa' da, %0.07' sinin Şırnak' da bulunduğu görülmektedir. GAP' daki Tarım Satış Kooperatiflerinin faal ortak sayısı 29461 kişidir ve kooperatif başına düşen ortak sayısının ise ortalama olarak 921 olduğu gözlenmektedir. Ortak sayısı iller bazında incelendiğinde ise Tarım Satış Kooperatiflerinin Adıyaman' da 942, Batman' da 11, Diyarbakır' da 1061, Gaziantep' de 1420, Mardin' de 643, Siirt' te 10, Şanlıurfa' da 593, Şırnak' da 22 ortağı vardır. Görüldüğü üzere iller bazında ortak sayısında büyük farklılıklar görülmektedir.

GAP Bölgesindeki Tarım Satış Kooperatifleri depo sayısının ve depo kapasitesinin yetersiz olduğu belirtilmektedir (135). Bölgedeki kooperatiflerin örgüt yapısının zayıf olması bölge üreticisini birçok kez zor durumda bırakmış ve elde edilen üretim değerinden düşük fiyatla pazarlamak zorunda kalmıştır (136). Destekleme alımları Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin verimsiz işlemlerine yol açmış ve sistemde tıkanıklık meydana gelmiştir (137). Dolayısıyla kooperatifçilik prensiplerine göre etkin biçimde çalışan Tarım Satış Kooperatiflerine çok gereksinim olduğu söylenebilir. Özellikle kuru tarımdan sulu tarıma geçişin zorluklarının hafifletilmesinde ve ürünün uygun fiyatla pazarlamasında profesyonel kooperatif yöneticilerine önemli görevler düşecektir. Kooperatiflerin başarılarının ölçülmesinde ortakların kooperatifte temsil edilmeleri, kooperatif faaliyetlerine katılma dereceleri, ortakların kooperatife sattıkları ürün miktarı ve kooperatif ortaklarına sağladıkları hizmetlerin niteliği ve çeşitliliği göz önüne alınmalıdır (138). Ancak bölgede ortaklar ve kooperatifler arasındaki tek ilişki ürünün teslim edilmesi ve girdi aşamasında ortaya çıkmaktadır. Bu durumu yaratan en önemli etmenlerden biri olarak Tarım Satış Kooperatifi yönetim kurullarının demokratik ve özerk bir yapıya sahip olmaması gösterilmektedir. Ortaklar kooperatif işlevlerini tam olarak bilmemekte, kooperatifleri kendilerini tüccarlara karşı koruyan bir devlet kuruluşu olarak görmektedirler. Ayrıca kooperatif faaliyetlerine katılmak konusunda istekli değildirler. Yapılan bir araştırmaya göre kooperatif ortaklarının %44'ü kooperatifi bir devlet kuruluşu olarak

135 Erdoğan GÜNEŞ, "GAP Alanında Tarım İşletmeleri ve Kooperatiflerin Önemi", KARINCA, Y.58, S. 668 (Ağustos 1992), s. 35.

136 Kaptan KAPTANGİL, "GAP ve Tarım", KOOPERATİF DÜNYASI, Y.21, S. 246 (Eylül 1991), s. 26.

137 Erhan YILDIRIM, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin Sorunları ve Çözüm Önerileri, TMMOB MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI ADANA ŞUBESİ, Adana, 1993, s. 1.

138 Erhan YILDIRIM, Tarım Satış ... , age, s. 9.

algılamaktadır (139). Bu bağlamda da kooperatifçilik eğitimi önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

E- Tarımsal Amaçlı Diğer Kooperatifler

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesinde yer alan tarımsal amaçlı diğer kooperatifler ve ortak sayıları aşağıdaki tablolarda gösterilmektedir;

Tablo 9. GAP İllerindeki Bağımsız Tarım Satış Kooperatifleri ve Ortak Sayısı

İller	Faal Olan		Faal Olmayan		Toplam	
	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Diyarbakır	-	-	1	282	1	282
Toplam	-	-	1	282	1	282

Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Kayıtları (18.3.1994 Tarihi İtibariyle)

Tablo 10. GAP İllerindeki Üretim ve Pazarlama Kooperatifleri ve Ortak Sayısı

İller	Faal Olan		Faal Olmayan		Toplam	
	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Batman	-	-	3	0	3	0
Gaziantep	7	56	7	0	14	56
Mardin	1	98	2	0	3	98
Toplam	8	154	12	0	20	154

Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı kayıtları (18.3.1994 Tarihi İtibariyle)

Tablo 11. GAP İllerindeki Temin Tevzi Kooperatifleri ve Ortak Sayısı

İller	Faal Olan		Faal Olmayan		Toplam	
	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Diyarbakır	1	6	-	-	1	6
Gaziantep	4	178	4	0	8	178
Şanlıurfa	-	-	1	37	1	37
Toplam	5	184	5	37	10	221

Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Kayıtları (18.3.1994 Tarihi İtibariyle)

Tablo 12. GAP İllerindeki Tütün Tarım Satışı Kooperatifleri ve Ortak Sayısı

İller	Faal Olan		Faal Olmayan		Toplam	
	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Gaziantep	1	0	-	-	1	0
Toplam	1	0	-	-	1	0

Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Kayıtları (18.3.1994 Tarihi İtibariyle)

2- GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDEKİ TARIM DIŞI AMAÇLI KOOPERATİFLER

A- Tüketim Kooperatifleri

Ortakların kişisel ve ailevi gereksinimlerini karşılayan, ortakların ekonomik yönden güçlenmelerini ve bilinçli tüketim yapmalarını sağlamak amacı taşıyan tüketim kooperatiflerinin, GAP Bölgesinde önemli işlevler yüklenmesi beklenmektedir . Ülkemizdeki 3685 tüketim kooperatifinin (Birinci Bölüm, s. 39' dan) %2.11' i GAP kapsamındaki illerde yer almaktadır. GAP kapsamındaki illerde tüketim kooperatiflerinin dağılımı ve ortak sayısı Tablo 13' de gösterilmiştir;

Tablo 13. GAP İllerindeki Tüketim Kooperatifleri ve Ortak Sayısı

İller	Faal Olan		Faal Olmayan		Toplam	
	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Adıyaman	8	1,284	1	10	9	1,294
Batman	1	0	5	0	6	0
Diyarbakır	24	5,398	4	0	28	5,398
Gaziantep	26	2,630	12	40	38	2,670
Mardin	6	569	13	83	19	652
Siirt	3	252	8	0	11	252
Şanlıurfa	10	1,679	2	0	12	1,679
Şırnak	-	-	1	0	1	0
Toplam	78	11,812	46	133	124	11,945

Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Kayıtları (18.3.1994 Tarihi İtibariyle)

Tabloda görüldüğü gibi GAP illerindeki Tüketim Kooperatiflerinin faal ortak sayısı 11.812 kişidir. Bu bölgede kooperatiflerin ortalama ortak sayısı 152 kişidir. Ülke genelinde bu sayı 97' dir (¹⁴⁰) GAP' daki tüketim kooperatifi ortaklarının %10.86' sı Adıyaman' da , %45.69' zu Diyarbakır' da, %22.26' sı Gaziantep' de, %4.81' i Mardin' de, %2.13' ü Siirt' de, %14.21' i Şanlıurfa' da bulunmaktadır. Dolayısıyla ortak sayısının illere göre farklılaştığı söylenebilir. Daha çok nüfusun yoğun olduğu illerde bulunan tüketim kooperatiflerindeki ortak sayısının daha çok olduğu göze çarpmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Projesi Güneydoğu Anadolu Bölgesinde tarım yanında sanayiye özellikle tarımsal sanayiye geliştirecektir. Dolayısıyla daha öncede bahsedildiği gibi kişilerin gelir düzeylerinde de artış beklenmektedir. Bu durumun mal ve hizmetlere olan talebi de arttıracığı

¹⁴⁰ Yılmaz EDİK, "Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerimizin Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, KOOPERATİF DÜNYASI, Y. 23, S. 270 (Eylül 1993), s. 17.

söylenbilir. Tüketim Kooperatifleri bölge halkının tüketim gereksinimlerinin karşılanmasında uygun fiyatlarda ve kaliteli ürün temininde önemli işlevler yüklenecektir. Bunun içinde bölgedeki tüketim kooperatiflerine ortaklık özendirilmelidir.

B- Konut Kooperatifleri

Proje sonrasında gerçekleşecek sanayileşme hareketinin bölgede işgücü talebi yaratması ve kentleşme süresini hızlandırması beklenmektedir. Bölgede konut açığının bulunduğu bilinmektedir. Dolayısıyla yeni durumun arsa, konut ve kira fiyatlarını arttıracığı tahmin edilmektedir. Bölge halkı konut ihtiyacını bireysel olarak karşılamaya çalıştığında maliyet ve emek konusunda zorlanacaktır. Bu durumda konut kooperatifleri bölgedeki konut ihtiyacının çözümünde bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye geneline paralel olarak GAP Bölgesinde de Konut Kooperatifleri hızla artış göstermiştir. Tablo 14' de bölgedeki konut kooperatifleri ve ortak sayıları gösterilmektedir;

Bölgede Konut Yapı Kooperatiflerinin ortak sayısı 37.559 kişidir. Kooperatifler ise ortalama 70 kişiden oluşmaktadır. Ülke geneline bakıldığında ise bu sayı 55' dir⁽¹⁴¹⁾. GAP' daki konut kooperatiflerinin ortaklarının %4.56' sı Adıyaman' da %2.53' ü Batman' da, %25.37' si Diyarbakır' da, %44.70' i Gaziantep' de, %3.63' ü Mardin' de, %0.68' i Siirt' de, %18.50' si Şanlıurfa' da bulunmaktadır. Şırnak ilinde konut yapı kooperatifinin bulunmadığı görülmektedir. Bu kooperatif türünde nüfusun yoğun olduğu illerde daha gelişmiştir. Fakat yine bu yörelerde kurulan ancak tüzel kişilik olarak etkinlik göstermeyen konut yapı kooperatiflerinin oranı da yüksektir. Nüfusun yoğun olduğu Diyarbakır' da toplam kooperatiflerin %46.8' i, Gaziantep' de %42.67' si, Şanlıurfa'

¹⁴¹ Yılmaz EDİK, "Tarımsal Amaçlı ...", age, s. 17.

da %34.96' sı faal olarak çalışmamaktadır. Batman ilinde bu oran %62.06' lara kadar çıkmaktadır.

Tablo 14. GAP İllerindeki Konut Kooperatifleri ve Ortak Sayısı

İller	Faal Olan		Faal Olmayan		Toplam	
	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Adıyaman	48	1,715	6	93	54	1,808
Batman	11	953	18	876	29	1,829
Diyarbakır	118	9,530	104	2,669	222	12,199
Gaziantep	219	16,790	163	1,691	382	18,481
Mardin	34	1,364	22	90	56	1,454
Siirt	6	257	9	118	15	375
Şanlıurfa	106	6,950	57	626	163	7,576
Şırnak	1	0	1	0	2	0
Toplam	543	37,559	380	6,163	923	43,722
Birlikler						
Diyarbakır	2	22	-	-	2	22
Gaziantep	1	47	1	8	2	55
Şanlıurfa	1	9	1	43	2	52
Birlikler						
Toplamı	4	78	2	51	6	129

Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Kayıtları (18.3.1994 Tarihi İtibariyle)

Bölgede konut yapı kooperatifleri yanında küçük zanaatkâr veya küçük sanayicilerin günün teknik koşullarına uygun birer işyeri edinmelerini sağlamak amacıyla kurulan (142). İşyeri (Küçük Sanayi Sitesi) Yapı Kooperatifleri de bulunmaktadır. Bu kooperatiflerin GAP illerindeki dağılımı Tablo 15' de gösterilmiştir;

142 Ziya Gökalp MÜLAYİM, age, s. 448.

Tablo 15. GAP İllerindeki Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifleri ve Ortak Sayısı

İller	Faal Olan		Faal Olmayan		Toplam	
	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Adıyaman	4	947	-	-	4	947
Batman	2	343	-	-	2	343
Diyarbakır	9	1,817	-	-	9	1,817
Gaziantep	8	4,045	2	251	10	4,296
Mardin	4	613	1	0	5	613
Siirt	1	128	-	-	1	128
Şanlıurfa	5	1,585	2	295	7	1,880
Şırnak	-	-	-	-	-	-
Toplam	33	9,478	5	546	38	10,024

Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Kayıtları (18.3.1994 Tarihi İtibariyle)

Bölgedeki Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatiflerine ortak olan faal 9478 kişi vardır.. Kooperatif başına düşen ortalama ortak sayısı 287 kişidir. Ülke genelinde bu sayı 208' dir (143). GAP Bölgesindeki Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifleri ortaklarının %9.99' u Adıyaman' da, %3.61' i Batman' da, %19.17' si Diyarbakır' da, %42.67' si Gaziantep' te, %6.4' ü Mardin' de, %1.35' i Siirt' te, %16.72' si Şanlıurfa' da bulunmaktadır. Şırnak ilinde Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi bulunmamaktadır.

Bölgede ayrıca Toplu İşyeri Yapı Kooperatiflerinde bulunduğunu görmekteyiz;

143 Yılmaz EDİK, "Tarımsal Amaçlı ..., age, s. 17.

Tablo 16. GAP İllerindeki Toplu İşleri Yapı Kooperatifleri ve Ortak Sayısı

İller	Faal Olan		Faal Olmayan		Toplam	
	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Adıyaman	2	18	-	-	2	18
Batman	1	0	-	-	1	0
Diyarbakır	3	586	2	0	5	586
Gaziantep	27	2,623	6	14	33	2,637
Mardin	-	-	2	36	2	36
Siirt	-	-	-	-	-	-
Şanlıurfa	2	344	-	-	2	344
Şırnak	-	-	-	-	-	-
Toplam	35	3,571	10	50	45	3,621

Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Kayıtları (18.3.1994 Tarihi İtibariyle)

Tablodan da görüldüğü gibi bölgedeki Toplu İşyeri Kooperatiflerine ortak olan 3571 kişi vardır ve kooperatiflerin ortalama ortak sayısı 102 kişidir. Ülke genelinde bu sayı 108 kişidir (144). GAP Bölgesindeki Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi ortaklarının %0.50' si Adıyaman' da, %16.40' ı Diyarbakır' da, %73.45' i Gaziantep' te, %9.63' ü Şanlıurfa' da bulunmaktadır. Görüldüğü gibi bölgede sanayi yönünden en gelişmiş il olan Gaziantep' te bu kooperatif türü diğer illere göre oldukça yaygındır.

C- Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifleri

Küçük esnaf ve sanatkârlar maddi güvence verememeleri nedeniyle ticari bankalardan doğrudan kredi alamamaktadırlar. Bu durumun sonucu olarak oluşan Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifleri ortaklarının gereksinim duydukları ve tek başlarına sağlayamadıkları kredileri

144 Yılmaz EDİK, "Tanımsal Amaçlı ..., age, s. 17.

bankaya kefil olmak suretiyle ortaklarına sağlamaktadırlar (145). Ülke genelinde oldukça yaygın olan Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatiflerinin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde de yaygın olduğu görülmektedir. Tablo 17' de bu dağılım gösterilmektedir;

Tablo 17. GAP İllerindeki Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifleri ve Ortak Sayısı

İller	Faal Olan		Faal Olmayan		Toplam	
	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Adıyaman	6	2,825	-	-	6	2,825
Batman	1	289	1	0	2	289
Diyarbakır	5	1,481	2	55	77	1,586
Gaziantep	10	8,716	-	-	10	8,716
Mardin	6	1,255	-	-	6	1,255
Siirt	1	487	-	-	1	487
Şanlıurfa	8	2,318	-	-	8	2,318
Şırnak	2	274	1	0	3	274
Toplam	39	17,645	4	55	43	17,700
Birlikler						
Gaziantep	1	28	-	-	1	28
Şanlıurfa	1	24	-	-	1	24
Birlikler						
Toplamı	2	52	-	-	2	52

Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Kayıtları (18.3.1994 Tarihi İtibariyle)

Bölgedeki Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatiflerine ortak olan 17.645 kişi vardır ve bu kooperatiflerin ortalama ortak sayısı 452 kişidir. Ülke genelinde bu rakam 917 kişiye kadar çıkmaktadır (146). GAP Bölgesindeki Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifi ortaklarının %16.01' i Adıyaman' da, %1.63' ü Batman' da, %8.39' u Diyarbakır' da,

145 Ziya Gökalp MÜLAYİM, age, s. 435.

146 Yılmaz EDİK, "Tarımsal Amaçlı ...", age, s. 17.

%49.39' u Gaziantep' te, %7.11' i, Mardin' de, %2.75' i Siirt' te, %13.13' ü Şanlıurfa' da, %1.55' i Şırnak illerinde bulunmaktadır. Bu kooperatiflerde 1163 Sayılı yasanın çıkmasıyla üst örgütlenme yoluna gidilmiş olup günümüzde bölgedeki Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifleri 2 birlik altında toplanmışlardır.

D- Tarım Dışı Hizmet Kooperatifleri

a- Küçük Sanat Kooperatifleri

“Küçük Sanayi Kooperatifleri” de denilen bu kooperatifler ortaklarının mesleki faaliyetleri dolayısıyla gereksinim duydukları her türlü hammaddenin sağlanması ve aynı zamanda ortakların ürettikleri mamul ürünlerinin satışını yapmak amacıyla kurulan kooperatiflerdir (147). Tablo 18' de GAP Bölgesindeki illerde kurulmuş olan Küçük Sanat Kooperatifleri görülmektedir;

Tablo 18. GAP İllerindeki Küçük Sanat Kooperatifleri ve Ortak Sayısı

İller	Faal Olan		Faal Olmayan		Toplam	
	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Adıyaman	1	62	-	-	1	62
Batman	-	-	-	-	-	-
Diyarbakır	-	-	-	-	-	-
Gaziantep	3	50	15	16	18	66
Mardin	-	-	-	-	-	-
Siirt	-	-	1	0	1	0
Şanlıurfa	-	-	2	0	2	0
Şırnak	-	-	-	-	-	-
Toplam	4	112	18	16	22	128

Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Kayıtları (18.3.1994 Tarihi İtibariyle)

147 Ziya Gökalp MÜLAYİM, age, s. 443.

Bölgede Küçük Sanat Kooperatiflerinin faal ortak sayısı 112 kişidir ve kooperatifler ortalama olarak 28 kişiden oluşmaktadır. Ülke genelinde bu sayı 90 kişidir (148). Bu kooperatifin ortaklarının %55.35' i Adıyaman' da, %44.65' i Gaziantep illerinde bulunmaktadır. Batman, Diyarbakır, Mardin ve Şırnak illerinde Küçük Sanat Kooperatifleri bulunmamaktadır.

b- Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri

GAP Bölgesinde ulaşım karayolu, demiryolu ve havayolu ile gerçekleştirilmektedir. Bölgede Gaziantep ve Diyarbakır' da olmak üzere iki hava meydanı bulunmaktadır. Karayolu bölgedeki en yaygın ulaştırma biçimidir.

Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri, kooperatif ortağı olan taşıyıcıların (kamyoncuların) işlerindeki verimliliği arttırmayı amaçlarlar. Bu kooperatifler ortaklarıyla sözleşme yapma, dönüş yükleri sorununu çözme, yükleme istasyonları kurma, benzin, yağ, lastik ve benzeri girdileri satın alma, bakım ve onarım kolaylıkları sağlama gibi hizmetleri yerine getirir (149).

Bölgede özellikle proje sonrasında oluşacak tarımsal ürün artışına yanıt vermek için oluşturulacak Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri gerek bölge ve ülke çapında, gerekse yurt dışına ürün akışını sağlayacaktır. Bölgede yaygın olarak görülen Motorlu Taşıyıcılar Kooperatiflerinin dağılımı Tablo 19' da gösterilmektedir;

148 Yılmaz EDİK, "Tarımsal Amaçlı", age, s. 17.

149 Ziya Gökalp MÜLAYİM, age, s. 444.

Tablo 19. GAP İllerindeki Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri ve Ortak Sayısı

İller	Faal Olan		Faal Olmayan		Toplam	
	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Adıyaman	36	1,501	10	89	46	1,590
Batman	9	123	3	7	12	130
Diyarbakır	24	575	7	137	31	712
Gaziantep	12	803	13	21	25	824
Mardin	15	402	6	29	21	431
Siirt	3	125	1	0	4	125
Şanlıurfa	16	635	4	7	20	642
Şırnak	5	55	1	0	6	55
Toplam	120	4,219	45	290	165	4,509

Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Kayıtları (18.3.1994 Tarihi İtibariyle)

Bölgede taşımacılık yapan faal 120 kooperatifin 4219 ortağı bulunmaktadır. Kooperatifler ortalama olarak 35 kişiden oluşmaktadır. Ülke genelinde bu sayı 52' dir (150). Bölgedeki Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi faal ortaklarının %35.57' si Gaziantep' de, %9.52' si Mardin' de, %2.96' sı Siirt' te, %15.05' i Şanlıurfa' da, %1.30' u Şırnak ilinde bulunmaktadır.

c- Turizm Geliştirme Kooperatifleri

Turizm Geliştirme Kooperatifleri turizm endüstrisi ile ilgili çeşitli konularda faaliyet gösterirler. Örneğin otelciler yatak kapasitelerini iç ve dış pazarlarda en iyi biçimde pazarlamak, lokantacılar gereksinim duydukları malzemeleri toptan ve ucuz almak, seyahat acentaları rehber yetiştirmek veya dış ülkelerde ortak reklam yapmak amacıyla Turizm

¹⁵⁰ Yılmaz EDİK, "Tanımsal Amaçlı ..., age, s. 17.

Geliştirme Kooperatifleri kurarlar (¹⁵¹). Bölge turizmin geliştirilmesinde turizm kooperatifçiliğinden mutlaka yararlanılmalıdır. Bölgedeki Turizm Geliştirme Kooperatiflerinin dağılımı Tablo 20' de gösterilmiştir;

Tablo 20. GAP İllerindeki Turizm Geliştirme Kooperatifleri ve Ortak Sayısı

İller	Faal Olan		Faal Olmayan		Toplam	
	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Gaziantep	0	0	1	40	1	40
Toplam	0	0	1	40	1	40

Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Kayıtları (18.3.1994 Tarihi İtibariyle)

Turizm Geliştirme Kooperatifleri bölgede sadece Gaziantep ilinde bulunmaktadır. Ancak bu kooperatif faal durumda değildir. Aslında bölgenin turizm potansiyeli açısından zengin olduğu bilinmektedir. Turizm Geliştirme Kooperatifleri bölgede turizmin geliştirilmesi açısından önemli işlevler yüklenebilir.

¹⁵¹ Ziya Gökalp MÜLAYİM, age, s. 449.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Cumhuriyet tarihinin en büyük projelerinden biri olan Güneydoğu Anadolu Projesi Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve ülke için büyük önem taşımaktadır. Tamamen Türk insanının emeğiyle gerçekleştirilecek proje bölgenin sosyal ve ekonomik sorunlarının çözümünde önemli bir umut kaynağı olarak görülmektedir. Ancak bölgenin sosyal, ekonomik, coğrafik ve kültürel yapısı proje tamamlandığında da çeşitli sorunları beraberinde taşıyarak ve projenin başarısı ancak sorunların çözümüyle gerçekleşecektir. Bölgedeki problemlerin çözümüne ilişkin çeşitli çalışmalar yapılmakta ve görüşler bildirilmektedir. Tez çalışması boyunca konuya kooperatifçilik açısından yaklaşmış ve kooperatif işletmeler incelenmiştir. Bölgede problemlerin çözümü ancak devlet, özel işletmeler ve kooperatif işletmelerin bir araya gelmesiyle gerçekleşebilecektir. Güneydoğu Anadolu Projesinin 2004 yılında tamamlanması planlandığı halde birçok soru ve sorunlar yanıtlanamamış durumdadır. Bu soru ve sorunların çözümünde ülkemizde yaklaşık 100 yıllık bir geçmişe sahip olan kooperatif işletmelerin önemli bir rol üstlenmesi beklenmektedir.

Tez kapsamında proje bölgesinin özellikleri incelendiğinde bölgede sanayinin geliştiği tek il olarak Gaziantep ili görülmektedir. Diğer illerde sanayinin yeteri kadar gelişmemiş olmasından dolayı nüfusun büyük bir bölümü geçimini tarımdan sağlamaktadır. Fakat toprak dağılımındaki dengesizlik, çok parçalı araziler, arazi kullanımındaki problemler, yerleşim yerlerinin dağınıklığı, modern tarım tekniklerinin uygulanmayışı tarımsal üretimi etkilemekle, topraksız ve az topraklı çiftçilerinde Çukurova gibi bölgelere mevsimlik işçi olarak gitmesine yol açmaktadır.

Bölgede imalat sanayi sektörü de bugüne kadar gelişmemiş ve birçok bakımdan Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Bölgede ayrıca vasıflı işgücü temininde sorunlarla karşılaşmakta ve istenilen nitelik ve nicelikte eleman bulunmasında sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Bölgede faaliyet gösteren işletmelerin büyük bir kısmının küçük tarım işletmelerinden oluşması da sorunlar yaratmıştır. Bölgede üretilen ve üretilecek olan ürünleri özelliklerine göre değerlendirecek alım, işleme ve pazarlama kuruluşları yeterli değildir.

Bölge hayvancılık potansiyeli ve faaliyetleri yönünden oldukça gelişmiştir. Ancak hayvansal ürünlerin işlenmesi, yurtiçi ve yurtdışı pazarlara satışını sağlayacak kuruluşlar yeteri kadar gelişmemiştir.

Proje bölgesi kooperatif sayısı ve ortak sayısı bakımından incelendiğinde sanayinin geliştiği Gaziantep ili ilk sırada yer almakta, bunu Diyarbakır, Şanlıurfa, Adıyaman, Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak illeri takip etmektedir. Bölgedeki tarımsal ve tarım dışı amaçlı kooperatifleri incelediğimizde ise çeşitli sorunların yer aldığını görmekteyiz.

Bölgedeki tarımsal amaçlı Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatiflerinde ülke genelinde olduğu gibi devletin müdahaleci tutumunun devam ettiği görülmektedir. Devlet bu kooperatiflerin iç örgütlenmelerine ve faaliyetlerine karışmakta, ortakların kendi kooperatiflerinde söz sahibi olmaları güçleşmektedir. Devletin genel bir kooperatifçilik politikasının olmaması, tarımsal amaçlı kooperatiflere ilişkin farklı yasaların bulunması, bu yasaların uygulanmasında sorumlu Bakanlıkların ayrı oluşu ve bunların arasında da gerekli koordinasyonun sağlanamaması tarımsal amaçlı kooperatiflerin yeterince örgütlenememesine yol açmıştır. Bölgedeki Tarım Kredi Kooperatiflerinin sayı ve dağılımı bakımından yeterli olduğu görülmektedir. Ancak bu kooperatiflerin hizmet binası, depo, lojman, personel gibi konularda yetersiz olduğu da görülmektedir. Bu

kooperatiflerin bağılı oldukları köy sayısında fazla olması ortakların kooperatif hizmetlerinden yararlanmasında zorluklar oluşturmaktadır. Ayrıca bu kooperatiflerin ortaklarına sağladıkları kredi miktarı da yetersizdir. Kooperatiflerin ortaklara sağladıkları krediler yeterince kontrol edilemediğinden kredinin etkin kullanımı da sağlanamamaktadır. Projenin gerçekleşmesiyle sulama olanaklarının artışı bir çok üründe artışı sağlayacaktır. Bu da kredi gereksinimini arttıracaktır. Ayrıca ürünlerin satışında yeni pazarlar aranması sözkonusu olacaktır.

Tarımsal amaçlı diğer bir kooperatif türü olan Tarım Satış Kooperatifleri de devlet tarafından yönetilen kuruluşlar görünümündedir. Ortaklık paylarının çok düşük olması ve özsermaye birikimi yetersizliği bu kooperatifleri zor duruma sokmaktadır. Destekleme alımlarıyla planlanan ürün ile teslim edilen ürünler arasında farklılıklar oluşmaktadır. Ortak dışı alımlar ile kooperatif ortağı olmanın avantajları da ortadan kaldırmaktadır. Bu kooperatiflere bağılı sanayi tesislerin azlığı ürün stoklarının değerlendirilmesinde sorunlar çıkarmaktadır. Bölgede tarımsal sanayinin yok denilecek kadar az olması proje sonrasında da sorunlar doğuracaktır. Bu bakımdan üreticinin kendi ürünleri işleyip pazarlayabilecekleri kooperatiflerin kurulması gereği ortaya çıkmaktadır. Bölgede Tarım Satış Kooperatiflerinde de depo ve depo kapasitesi yetersizliği bulunmaktadır. Bölgede oluşturulan Tarım Satış Kooperatifleri birliklerinin ülkedeki diğer Tarım Satış Kooperatifleriyle işbirliğinin geliştirilmesi de gereklidir. Örneğin Güneydoğu Anadolu Projesinin gerçekleşmesiyle birlikte bölgede pamuk üretimi yaygınlaşacaktır. Ancak bu bölgedeki Tarım Satış Kooperatiflerinin pamuk işleme tesisleri bulunmamaktadır. Pamuk üretiminde azalma beklenen Çukobirliğin elinde ise önemli pamuk işleme tesisleri bulunmaktadır. Bu birlikle işbirliğine gidilmesinde ise Tarım Satış Kooperatifleri Merkezi Birlikleri önemli rol oynayacaktır.

Yönetiminde devlet etkisi görülen Tarım Satış ve Tarım Kredi Kooperatiflerinde, kooperatifçilik ilkelerinin uygulanması zorlaşmaktadır. Bu ilkelerin bazılarının zaman zaman uygulandığı yada hiç uygulanmadığı görülmektedir. Bölgenin kendine özgü koşulları bu durumu daha da etkilemiştir. Aşiret ilişkilerinin ve büyük toprak sahipliğinin egemen olduğu köylerde kurulan kooperatiflerin başarılı olma şartları da azalmıştır. Sulama işlerinin düzenlenmesinde yatırım, işletme ve denetim giderlerini karşılamak üzere kooperatif tüzel kişiliğine değil kişilere kredi açılması, aşiret ve büyük toprak sahipliğinin hakim olması çiftçilerin kendi aralarında örgütlenmesini etkilemiş ve dolayısıyla sulama kooperatifleri de gelişmemiştir.

Bölgede ürün işletme ve değerlendirme sürecinin kooperatif işletmeler aracılığıyla gerçekleşmesi yanında bu ürünlerin pazarlara taşınması da önemlidir. Taşıma kooperatifleri tarafından karayolu ile gerçekleştirilen taşıma, proje sonrası gerçekleştirilecek ürün artışı karşısında yetersiz kalacaktır. Bölgede demiryolu taşımacılığında değişmemiştir. Bunun için yeni demiryolların yapılması, mevcut olan demiryollarının düzeltilmesi ve daha fazla yük taşıyabilir hale getirilmesi gereklidir. Ayrıca bölgedeki havaalanı da proje sonrasında yetersiz kalacaktır. Bunun için Şanlıurfa ve Mardin illerinde havaalanları yapılması düşünülmektedir.

Proje sonrasında tarımsal yapıdaki değişiklik ile gelir artışı sağlanması, yeni iş alanlarının açılmasıyla işgücü ihtiyacının artması ve göçün önlenmesi planlanmaktadır. Bu durumda tarımsal amaçlı kooperatiflere büyük görevler düşmektedir.

Güneydoğu Anadolu Projesinin tamamlanmasıyla birlikte bölgenin dışarıdan göç alacağı ve nüfus artışı olacağı beklenmektedir. Bu durumda mevcut yerleşim merkezleri yeterli olmayacak, yeni yerleşim merkezlerine ihtiyaç duyulacaktır. Bu işlerin planlı bir şekilde gerçekleşmesinde Konut Kooperatifleri önemli bir rol oynayacaktır.

Bölge nüfusunun beslenme ihtiyacının ucuz ve kaliteli olarak karşılanması ve diğer ihtiyaçlarının sağlanmasında Tüketim Kooperatifleri önemli rol oynayacaktır. Bölgedeki tüketim kooperatiflerinin üye sayısının artırılması ile az sayıda fakat güçlü kooperatiflerin oluşturulması sağlanabilir. Birlik ve merkez birliği şeklinde üst örgütlenmesini sağlamış tüketim kooperatifleri özel sektörle tam bir rekabet içine girebilir. Tüketim kooperatifleri çağdaş pazarlama tekniklerini uygulayarak bölgedeki tüketicilere en uygun biçimde ulaşabilir.

Bölgedeki bütün kooperatif türlerinin sorunlarını ülke genelinden ayrılarak incelemek olası değildir. Ülkedeki kültür ve gelir düzeyinin düşük olması ve özellikle kooperatifçilik eğitiminin geliştirilmesine yönelik çabaların yetersizliği, üst örgütlenmenin tam olarak gerçekleşmemesi, devletin eğitici, yol gösterici, destekleyici ve denetleyici görevlerini planlı ve etkili bir biçimde gerçekleştirmemesi, devletin kooperatifçilik konusunda ciddi bir eğitim politikasının olmaması, tarımsal amaçlı kooperatiflerde kooperatifçilik ilkelerinin tam olarak uygulanamaması, tarımsal amaçlı kooperatiflerin üç ayrı yasa etrafında toplanması, yatay ve dikey bütünleşmenin gerçekleştirilmemesi, finansman yetersizliği gibi sorunlar özel sektörle kamu sektörü arasında dengeleyici bir konumda olması gereken kooperatif işletmeleri etkilemektedir. Dolayısıyla kooperatifler kendilerinden beklenen amaçların gerçekleşmesinde ve hizmetlerin yerine getirilmesinde zor duruma düşmektedirler.

KAYNAKLAR

- AÇIKGÖZ, İhsan : “Konut Kooperatiflerine Bir Bakış”,
KOOPERATİF DÜNYASI, Ya. 21, S. 249
(Aralık 1991).
- AKSOY, Suat : “GAP’ da Toprak Mülkiyeti Sorunları”,
GAP Sulama Alanlarında Çiftçi
Örgütlenmesi Ve Sulama Sisteminin
Yönetimi”, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul,
1993.
- AKŞİT, Bahattin : “Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesinde
Sosyo-Kültürel Yapı ve Çiftçi
Örgütlenmesi”, GAP Sulama Alanlarında
Çiftçi Örgütlenmesi Ve Sulama
Sisteminin Yönetimi”, Friedrich Ebert
Vakfı, İstanbul, 1993.
- ARMAN, Şimşek : “Tüketim Kooperatiflerinin Önemi”,
KARINCA, Y.52, S. 52 (Nisan 1986).
- ANONYMOUS : “GAP’ın Geçmişi”, T.C. Başbakanlık GAP
Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- ANONYMOUS : “Köy Kalkınma Kooperatifleri ile Köy-
Koop Birliklerinde Örgütlenme ve
Finansman Sorunları Paneli yapıldı”,
KOOPERATİF DÜNYASI, Y.21, S.244
(Temmuz 1991)

- AYDIN, Ahmet : **“Orman Köyü Kalkındırma Kooperatifleri”**, KOOPERATİFÇİLİK, S.59 (Ocak-Mart 1983)
- AYDOĞAN, Ahmet : **“Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri”**, KOOPERATİF DÜNYASI, Ya. 21, S.251(Şubat 1992).
- BAŞAR, Haşmet : **Kooperatif Kuruluşların Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Uludağ Üniversitesi Ya. No. 3/020-0066, Bursa, 1983.
- BAYOĞLU, Sayhan : **“Türkiye’ nin Enerji Üretimi Yönünden Su Kaynakları ve Güneydoğu Anadolu Projesi”**, DEVLET SU İŞLERİ AYLIK HABER BÜLTENİ, Y.28, S. 280 (Aralık 1984).
- BERBEROĞLU, Necat : **Sanayi Öncelikli Ekonomik Gelişmede Türkiye Tarımının Finansmanı ve Tarımsal Kredi Uygulaması**, E.İ.T.İ.A. Ya. No. 235/156, Eskişehir, 1981.
- BERKMAN, Aytakin : **“Sulama Yatırımlarında Kamu Yaklaşımı ve Uygulamaları”**, G A P Sulama Alanlarında Çiftçi Örgütlenmesi Ve Sulama Sisteminin Yönetimi”,Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1993.
- BERKMAN, Aytakin : **“Sulama Yatırımlarında Kamu Yaklaşımı ve Uygulamaları”**, G A P Sulama Alanlarında Çiftçi Örgütlenmesi Ve Sulama Sisteminin Yönetimi”, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1993.

- BERKMAN, Aytekin : “Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Altyapıyı Geliştirme Sorunları”, TMMOB ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI YAYIN ORGANI, S.36 (? 1991).
- BÜLBÜL, Mehmet,
VURAL, Hasan,
FİDAN, Halil : “GAP Alanında Tarım Kredi Kooperatiflerinin Etkinliği ve Geliştirme İmkanları”, ÇİFTÇİ VE KÖY DÜNYASI, C.8, (Nisan 1992).
- ÇETİN, Bahattin : “Piyasa Hareketliliği ve Tüketim Kooperatifleri”, KARINCA, S. 580 (Nisan 1985).
- ÇEVİK, Orhan Nuri : **Kooperatifler Kanunu ve İlgili Mevzuat**, Yetkin Yayınları (4. Baskı), Ankara, 1991.
- DAĞ, Rıfat,
BAKAR, Zekai : “GAP ve Toprak Reformu”, KOOPERATİF DÜNYASI, Y. 19, S. 228 (Mart 1990).
- DEMİR, Hatice : “Konut Kooperatiflerinin Sorunları ve Çözüm Yolları”, KOOPERATİFÇİLİK, S. 249 (Aralık 1991).
- DUYMAZ, İsmail : “Türkiye’ de Tüketim Kooperatiflerinin Genel Durumu ve İşletme Sorunları”, KOOPERATİF DÜNYASI, S.226(Ocak 1990).
- DUYMAZ, İsmail : **GAP Sulama Alanlarında Çiftçi Örgütlenmesi ve Sulama Sisteminin Yönetimi**, Friedrich-Ebert-Vakfı, İstanbul, 1993.

- DUYMAZ, İsmail : **Türkiye’ de Kooperatiflerin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşme Hareketleri**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No. 60, Ankara, 1985.
- EDİK, Yılmaz : **“Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerimizin Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri**, KOOPERATİF DÜNYASI, Y. 23, S. 270 (Eylül 1993).
- ELBEK, Ahmet Göker : **“Türkiye’ de Tüketim Kooperatifçiliği”**, KOOPERATİF DÜNYASI, Y.12, S.141 (Aralık 1982).
- ELBİR, Süheyl : **“EİE İdaresi Genel Müdürlüğü’ nün GAP İle İlgili Çalışmaları”**, TÜBİTAK BÜLTENİ, C. VII, S. 1-2 (1990).
- Erdoğan GÜNEŞ : **“GAP Alanında Tarım İşletmeleri ve Kooperatiflerin Önemi”**, KARINCA, Y.58, S. 668 (Ağustos 1992).
- ERKUŞ, Ahmet : **“GAP Projesinde Toprak-İnsan İlişkilerini Düzenleme Politikaları”**, KOOPERATİF DÜNYASI, Y.19, S. 224(Kasım 1989).
- FAKİOĞLU, Salim : **“GAP’ ta DSİ Çalışmaları”**, GAP’ Ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu, Şanlıurfa, 1989.
- GÜNEŞ, Erdoğan : **“GAP Alanında Tarım İşletmeleri ve Kooperatiflerin Önemi”**, KARINCA, Y. 58, S.668 (Ağustos 1992).
- HELM, Franz C.
(Çev. İ.CEMALCILAR): **Kooperatif İşletme Ekonomisi**, E.İ.T.İ.A. Ya.No. 150/92, B.2, Eskişehir, 1979.

- İNAN, Kamran : **“GAP Güneşi”**, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Y. 26, S. 305 (22 Temmuz 1991)
- KAPTANGİL, Kaptan : **“Çay Ekicileri ve Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri”** KOOPERATİF DÜNYASI, Y.21, S.248(Kasım 1991).
- KAPTANGİL, Kaptan : **“GAP ve Tarım”**, KOOPERATİF DÜNYASI, Y.21, S. 246 (Eylül 1991).
- KARALAR, Rıdvan : **Teoride ve Türkiye Uygulamasında Tarımsal Pazarlama Açısından Kooperatif İşletmeler**,E.İ.T.İ.A. Ya. No. 126/76, Eskişehir, 1975.
- KAYALAR, Lutfullah : **“GAP Üzerine Diyologlar 4”**, TARIM ve KÖY İŞLERİ BAKANLIĞI (TOK) DERGİSİ, S.50(Nisan 1990).
- KNAPP, J. G.,
KOLLER, E.F.
(Çev. R. KARALAR) : **“Kooperatiflerin Yatay ve Dikey Bütünleşmesi Yoluyla Genişlemesi”**, ESADER, C. XVIII, S.1(Ocak 1982).
- KÜÇÜKALTAN, Uğur : **“Tüketim Kooperatifçiliğimizin Sorunları”**, KOOPERATİF DÜNYASI, Y.23, S.269(Ağustos 1993),
- MÜLAYİM, Z. Gökalp : **“Clinton ve Kooperatifçilik”**, KOOPERATİF DÜNYASI, Y. 22, S. 261 (Aralık 1992).
- MÜLAYİM, Z. Gökalp : **Kooperatifçilik**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1992.
- OCAKLI, Hürman : **“GAP’ da Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı Ve Sulama Sisteminin Organizasyonu Açısından Değerlendirilmesi”**, GAP

- Sulama Alanlarında Çiftçi Örgütlenmesi
Ve Sulama Sisteminin Yönetimi, Friedrich-
Ebert-Vakfı, İstanbul,1993.**
- OKSAY, Kazım** : “Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifleri Seminerini Açış Konuşması”, KARINCA, S.592(Nisan 1986).
- ÖZBEY, Ersin** : “Güneydoğu Anadolu Projesi Entegre Sisteminin Tanımı ve Önemi”, TOK DERGİSİ, S.47(Ocak 1990).
- ÖZÇELİK, Ahmet** : “Tüketim Kooperatifleri”,KARINCA,S.568 (Nisan 1984)
- ÖZENCİ, Raif** : “GAP Üzerine Diyologlar-7”,TOK DERGİSİ,S.53 (Temmuz 1990).
- SAĞLAMTİMUR,Turan:** “Güney Anadolu Bölgesinde Bitkisel Üretim Potansiyeli ve Değerlendirme Olanakları”, Ç.Ü. ZİRAAT FAKÜLTESİ DERGİSİ, C. IV, S. 12 (Nisan 1989).
- SAYLAN, Ahmet** : “GAP’ ta Toprak İnsan İlişkilerinde Mevcut Durum ve Uygulamalar”,GAP’ ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finasmanı Sempozyumu, Şanlıurfa, 1989.
- SEÇER, Kazım** : “Tüketici ve Kooperatif”,KARINCA, S.571 (Temmuz 1984).
- SÖĞÜT, Hasan,
DÖKER, Ergün** : “DSİ İşletme, Bakım Onarım Hizmetleri ve Devlet Üretici İlişkileri”, GAP Sulama Alanlarında Çiftçi Örgütlenmesi Ve Sulama Sisteminin Yönetimi,Friedrich-Ebert-Vakfı, İstanbul,1993.

- TAN, Ayhan : “Türkiye’ de Tüketim Kooperatiflerinin Üst Örgütlenme Modelleri”, KOOPERATİF DÜNYASI, S.225(Aralık 1989).
- TARAKLI, Duran : “Güneydoğu Anadolu Projesi Alanında Tarımsal Yapı ve Üretim İlişkileri”, GAP Sulama Alanlarında Çiftçi Örgütlenmesi Ve Sulama Sisteminin Yönetimi, Friedrich-Ebert-Vakfı, İstanbul, 1993.
- TOKAT, Bülent : “Tarımsal Amaçlı Kooperatif İle Kooperatif Statü Dışı İşbirliği ve GAP”, A.Ü. KÜTAHYA İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ YILLIĞI, 1991.
- TURAN, Ahmet : “Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Dünü Ve Bugünü”, KOOPERATİFÇİLİK, S.82 (Ekim-Aralık 1988).
- ÜNER, Nurel : Kooperatif İşletmeciliği, İzmir, 1992.
- ÜRPER, Yılmaz : “Tüketim Kooperatiflerinin Günümüzdeki Başarı Koşulları”, KOOPERATİF DÜNYASI, S.228 (Mart 1990).
- ÜRPER, Yılmaz : Türkiye Tarımsal Kooperatiflerin Toplumsal Değişmeye Etkileri, A.Ü. Ya. No. 94, Eskişehir, 1985.
- ÜRPER, Yılmaz : Kooperatif İşletmeciliği, Eskişehir, 1992.
- VAROL, İlhan : “Köy Kalkınma Kooperatifleri ve Kooperatıcilikten Beklenen”, KARINCA, S.550 (Ekim 1982).
- VURAL, Kasım : “GAP ve Ceylanpınar”, TİGEM, S.19 (Ocak-Şubat 1989).

- YILDIRIM, Erhan : **Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin Sorunları ve Çözüm Önerileri**, TMMOB MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI ADANA ŞUBESİ, Adana, 1993.
- YÜKSEL, Cafer : **“Ormancılığımızda Kooperatifler ve Sorunları”**, KOOPERATİF DÜNYASI, Y.20, S.228(Mart 1990).
- **“GAP’ın Türkiye Ekonomisindeki Yeri”**, T.C. Başbakanlık GAP İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- **“Güneydoğu Anadolu Projesi Planlama, Projelendirme ve Uygulama Çalışmaları”**, TARIM ORMAN KÖŞİŞLERİ BAKANLIĞI DERGİSİ, S. 57 (Kasım 1990).
- **“Şanlıurfa Tünellerinin Kazısı Tamamlandı”**, DEVLET SU İŞLERİ BÜLTENİ, Y. 35, S.302 (Ekim 1991).
- T.C. Başbakanlık GAP İdaresi Başkanlığı, **Taslak Rapor**, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş. / Priva Danışmanlık Hizmetleri A.Ş., Kasım 1991.
- Nippon Koei Co Ltd. Tokyo, Japonya- Yüksek Proje A.Ş. Ankara, Türkiye Ortak Girişimi, **Master Plan Nihâî Raporu**, C.1-2-3 (Nisan 1989).